

SRBIJA I PLAN LORDA KARINGTONA NA MIROVNOJ KONFERENCIJI U HAGU 1991.

APSTRAKT: *U tekstu se piše o Mirovnoj konferenciji za okončanje rata u Hrvatskoj koju je pokrenula Evropska ekonomska zajednica. Konferencija se održavala u Hagu, pod predsedništvom britanskog diplomate lorda Karingtona. U centru analize jeste njegov plan iz oktobra 1991. koji je državno rukovodstvo Srbije prvo prihvatilo a potom odbacilo na sastanku u Hagu održanom 18. oktobra 1991. godine. Opisuje se i razmimoilaženje između rukovodstava Srbije i Crne Gore povodom tog plana. Tekst je napisan na osnovu relevantnih izvora i memoarske literature.*

KLJUČNE REČI: Jugoslavija, Srbija, Hrvatska, Mirovna konferencija

Kada je u leto 1991. postalo jasno da će sukob u Hrvatskoj prerasti u katalizmični rat, postalo je jasno i da se u Jugoslaviji ne krše samo ljudska prava, već da su ugroženi mir i stabilnost u celoj Evropi. Kako rešiti taj problem bilo je pitanje koje je zapretilo da poremeti odnose u Evropskoj zajednici. One zemlje koje su i same imale problema sa regionalnim pokretima (Francuska, Velika Britanija i Španija) nastojale su da se pronađe rešenje koje bi održalo kakvu-takvu Jugoslaviju, a Nemačka je insistirala na brzom priznavanju nezavisnosti Slovenije i Hrvatske kao jedinom rešenju.

Evropska zajednica se od početnog pružanja „usluga dobre volje“ odlučila za nov pristup u razrešenju jugoslovenske krize, odnosno za direktan angažman. Na ministarskom sastanku održanom 27. avgusta 1991. u Briselu, usvojena je *Deklaracija o Jugoslaviji*. Pošto se stanje u Hrvatskoj pogoršavalo iz dana u dan, Evropska zajednica, „zaprepašćena sve većim nasiljem“, optužila je srpske snage u Hrvatskoj i JNA za rasplamsavanje rata. Zajednica je pozvala Predsedništvo SFRJ „da odmah prekine ovu nelegalnu upotrebu snaga koje su pod njegovom komandom“; saopšteno je i da „Zajednica i njene članice nikada neće prihvatiti politiku svršenog čina“ i nasilne promene granica.¹

To je bio prvi dokument o Jugoslaviji koji je usvojen bez prethodne saglasnosti njenih nadležnih institucija. Drugi presedan tiče se činjenice da se prvi put ultimativno tražilo usvajanje određenih mera, pre svega saglasnost

¹ „Document 4b/64 Declaration of Yugoslavia, European Political Cooperation Extraordinary Ministerial Meeting, Brussels, 27 August 1991“, in: Christopher Hill, Karen Smith, *European Foreign Policy: Key Documents*, Routledge, London 2000, 372–373.

Srbije za proširivanje prava delovanja Posmatračke misije i na Hrvatsku i osnivanje Mirovne konferencije o Jugoslaviji u Hagu koja bi okupila federalno Predsedništvo i vladu i predsednike republika, na jednoj, i predsednika Saveta EZ, predsednike država i članica i Komisije, na drugoj strani. Odlučeno je da se formira i arbitražna komisija od pet članova, izabranih iz sudova zemalja članica Zajednice; dva člana imenovala bi Predsedništvo SFRJ a tri Zajednica i njene članice. Traženo je da se do 1. septembra obezbedi prekid vatre, kao i da se potvrdi saglasnost o održavanju mirovne konferencije. U slučaju neprihvatanja, Evropska zajednica je strani koja odbije zapretila dodatnim merama, uključujući i međunarodnu akciju.²

Arbitražna komisija trebalo je da odgovori na pravna pitanja nastala iz krize vlasti u SFRJ. Evropska komisija imenovala je tri člana: Roberta Badentera (R. Badinter), uglednog francuskog pravnika, bivšeg ministra pravde i tadašnjeg predsednika Ustavnog saveta Francuske; i predsednike italijanskog i nemačkog Ustavnog suda Alda Korasanitija (A. Corasaniti) i Romana Hercoga (R. Herzog, kasnije predsednik Nemačke od 1994. do 1999). Pošto unutar Predsedništva SFRJ nije postignuta saglasnost o imenovanju dva člana komisije, trojica sudija sami su popunili ta mesta imenovanjem Franciska Tomasa (F. Tomas), predsednika Ustavnog suda Španije, i Irene Petri (I. Petry), predsednice Ustavnog suda Belgije.³ Za predsednika Arbitražne komisije postavljen je Badenter.

Nova Deklaracija Evropske zajednice o Jugoslaviji usvojena je 3. septembra u Hagu. Najavljeno je sazivanje mirovne konferencije za 7. septembar i pokretanje arbitražne procedure. U Deklaraciji su usvojeni principi na osnovu kojih će se pokrenuti mehanizmi za mirno rešenje krize: 1) nema jednostrane promene granica uz upotrebu sile; 2) zaštita prava svih u Jugoslaviji; 3) puno poštovanje svih legitimnih interesa i legitimnih težnji.⁴

Za predsednika konferencije određen je britanski lord Piter Karington. On je tokom narednih meseci nastojao da se pronade prihvatljiv sporazum za sve učesnike jugoslovenske krize i uspostavi trajan mir. Bio je odlično obavešten o istorijskim relacijama koje su južnoslovenske narode dovele do ratnog sukoba, što mu je pomoglo da se veoma brzo odredi prema svim akterima krize, kao i prema dosta šarenolikom sastavu diplomata i eksperata koji su dolazili iz Jugoslavije.⁵ Mirovna konferencija o Jugoslaviji otvorena je 7. septembra (u subotu)

² Isto.

³ Brad R. Roth, „Ne-konsensualna disolucija država u međunarodnom pravu. Inovacija Badinterove komisije u retrospektivi“, *Politička misao*, 1/2015, 52.

⁴ Navedeno prema: *Zbornik dokumenata iz oblasti odbrane i bezbednosti Jugoslavije 1990–1991*, Medija centar Odbrana, Beograd, 2002, 390–391.

⁵ Lord Piter Aleksander Rupert Karington (1919–2018) imao je dugu diplomatsku karijeru. Bio je predsedavajući Doma lordova, generalni sekretar NATO-a i ministar inostranih poslova Velike Britanije u prvoj vladi koju je formirala Margaret Tačer. Pripadala mu je najveća zasluga za izvođenje bivše britanske kolonije Rodezije iz građanskog rata i njeno izrastanje u nezavisnu državu Zimbabve (1980). Zato je u delu javnost označavan kao stručnjak za „plemenske sukobe“. Ostavku je podneo kada je Argentina 1982. izvršila invaziju na Foklanska (Malvinska) ostrva jer je smatrao da je on najodgovorniji zato što napad nije sprečen.

u Palati mira u Hagu, a u ovom tekstu ispitivaćemo njen rad tokom oktobra meseca.

Na sastanku koji je održan 4. oktobra u Hagu, Karington je sa predsednicima Miloševićem i Tuđmanom i generalom Kadijevićem postigao dogovor da mirovna konferencija radi u dve radne grupe: prva, važnija, trebalo je da se bavi ustavnim uređenjem zemlje, a druga bi se usredsredila na zaustavljanje borbi u Hrvatskoj. Najznačajniji pomak nije ostvaren na plenarnoj konferenciji, već na zatvorenom sastanku „šestorice“: Karington, Milošević, Kadijević, Tuđman, Hans van den Bruk (Hans van den Broek, ministar inostranih poslova Holandije i predsedavajući Saveta ministara Evropske zajednice) i Henri Vejnands.⁶ On su potpisali zajedničku izjavu koja je govorila o neophodnosti političkog rešavanja krize, prestanku blokade garnizona JNA i „premeštanju i pregrupisanju“ JNA u Hrvatskoj i odustajanju od jednostranog menjanja granica. Hrvatski predsednik je pristao da odmah podigne blokadu kasarni JNA, sa precizno nabrojanim postupcima. General Kadijević se obavezao da premesti i pregrupiše snage JNA, uz prisustvo posmatrača Evropske zajednice. Prihvaćen je dokument koji je trebalo da bude putokaz za sveobuhvatno rešenje krize. Suština predloga predstavljala je mogućnost da one republike koje to žele mogu da dobiju nezavisnost, ali tek na kraju pregovora. Ta nezavisnost bila bi realizovana isključivo u sklopu opšteg rešenja i imala bi sledeće komponente: labava asocijacija ili udruženje nezavisnih i suverenih republika; odgovarajuća zaštita ljudskih prava i specijalni status za neke teritorije, ali bez nasilnog menjanja granica.⁷

Kao prvi korak dogovoreno je da se srpske vođe u Hrvatskoj 8. oktobra sastanu sa ambasadorom Vejnandsom, kako bi se usaglasili mogući aranžmani oko specijalnog statusa. Milošević je izjavio da je najveći rezultat ovog sastanka bio dogovor da će „legitimna volja Krajine“ biti poštovana kao osnov za traženje konačnog rešenja. Branio je i odluku „Predsedništva“⁸ SFRJ da radi u uslovima neposredne ratne opasnosti: „Niko nije isključen iz Predsedništva, ali niko

⁶ Holandski diplomata Henri Vejnands (Henry Wijnaendts, 1932), koordinator Mirovne konferencije o Jugoslaviji, kasnije i šef Posmatračke misije Evropske zajednice u Hrvatskoj. Napisao je memoare *U žrvnju: jugoslovenska hronika: jul 1991 – avgust 1992*, Samizdat B92, Beograd, 1996.

⁷ Navedeno prema: *Odbrana i bezbednost Jugoslavije*, 446–447.

⁸ Članovi Predsedništva SFRJ iz Srbije i Crne Gore na sednici održanoj 3. oktobra usvojili su odluku o „obezbeđivanju kontinuiteta“ u radu Predsedništva. Odlučeno je da su se „stekli uslovi“ za rad i delovanje Predsedništva definisani Ustavom SFRJ u uslovima neposredne ratne opasnosti. Od tada je Predsedništvo zasedalo samo sa četiri člana; oni su, da bi otklonili „mogućnost blokade svog rada“, preuzeli i neke funkcije Skupštine Jugoslavije „koja se ne može sastati“. Da bi se obezbedio privid legalnosti u komandovanju JNA, Janezu Drnovšku je oduzeto pravo komandovanja oružanim snagama zbog ranije donesene odluke (18. jula) o dislociranju snaga JNA iz Slovenije (Ujedinjene nacije. Sudski spisi Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, United Nations ICTY Court Records, dostupno na: <http://icr.icty.org>. Predmet IT-02–54, Slobodan Milošević [dalje: Tribunal: Milošević], dokaz P526.27. „Odluka o radu i načinu odlučivanja Predsedništva SFRJ za vreme postojanja neposredne ratne opasnosti“). Tako je Predsedništvo smanjeno za jednog člana, pa je „zakonska“ većina bila četiri glasa. Da bi se izbegao uobičajeni termin „krmje Predsedništvo“ koji se koristi kada se misli na rad ovog tela od ovog trenutka, naziv Predsedništvo stavljaće se ubuduće pod navodnice („Predsedništvo“).

ne može vršiti opstrukciju Predsedništva politikom prazne stolice i nedolaska na sednice. Prema tome, problem je na strani onih koji ne ispunjavaju svoje ustavne i zakonske obaveze i zakletve koje su podneli i vrše opstrukciju rada najvišeg organa države, a ne na strani onih koji žele da časno izvrše svoje ustavne obaveze i koji su na nivou svoje odgovornosti u ovom teškom trenutku za zemlju“.⁹

Srpski zvaničnici slali su optimističke poruke da su Srbi u Hrvatskoj dobili pravo na samoopredeljenje, da je državna politika Srbije blizu realizacije. Vladislav Jovanović, ministar inostranih poslova Srbije, izjavio je da se i Evropska zajednica „složila sa činjenicom“ da Srbi ne žele da žive u nezavisnoj hrvatskoj državi.¹⁰ Milan Babić je ocenio da je učinjen korak ka međunarodnom priznanju Krajine.¹¹

Crnogorski predsednik Momir Bulatović je smatrao da je ostvaren ključni kompromis: Hrvatska i Slovenija dobile bi nezavisnost, neki oblik jugoslovenske asocijacije bio bi sačuvan, a Srbi u Hrvatskoj dobili bi specijalni status.¹²

⁹ *Politika*, 5. oktobar 1991, 1.

¹⁰ *Politika*, 6. oktobar 1991, 2.

¹¹ *Isto*. – O mogućem susretu sa predsednikom Tuđmanom u Hagu, rekao je sledeće: „On dobro zna šta misli srpski narod Krajine, a i nama je jasno šta on želi. Nema nikakvih prepreka da razgovaramo. Kao što možemo da ih tučemo na bojnopolju, neće biti problem da ih poštenim stavovima i politički dobronamernim težnjama i duhovno porazimo“ (*isto*). Milan Babić i Goran Hadžić su, međutim, odbili da otputuju u Hag. Takva odluka donesena je jer nije prihvaćeno da Srbi u Hrvatskoj dobiju status nacionalne manjine, makar to značilo i stvaranje države u državi. Milan Babić: „Mi insistiramo da predstavljamo SAO Krajinu i ne pristajemo ni na kakvu formu razgovora kojom bi nas tretirali kao nacionalnu manjinu u Republici Hrvatskoj“ (*Politika*, 8. oktobar 1991, 4). Srpske interese zastupao je Mihailo (Miša) Milošević, generalni sekretar „Svetske srpske zajednice“ sa sedištem u Ženevi. On je razgovarao sa ambasadorom Vejnsandsom; izložio je generalne stavove dve srpske Krajine: Srbi u Hrvatskoj nisu manjina; tražio je direktno učešće njihovih vlada na Konferenciji o Jugoslaviji kao ravnopravnih učesnika sa ostalim jugoslovenskim republikama; obe Krajine poseduju sve potrebne elemente državnosti: „Konferencija je, nadam se, shvatila da se na našoj strani nalazi međunarodno pravo, odnos snaga i velika solidarnost celokupnog srpskog naroda“ (*Politika*, 9. oktobar 1991, 1). Milošević je 8. oktobra Radovanu Karadžiću rekao da je ogorčen odbijanjem Babića i Hadžića da učestvuju u pregovorima u Hagu: „Sad su rekli nek ih zastupa tamo onaj Miša Milošević iz Ciriha, čovek nema dve predstave o tome, on zna da priča opšta pitanja“. Karadžić je za Babića rekao da nije „normalan čovek“, da je „jedno dubre rigidno, bezobrazno“; Milošević je odgovorio kako se postavlja pitanje „šta mi u stvari uopšte s njima radimo“ kad oni neće da se brinu o svojim interesima: „Zamisli šta je rekao: 'Nećemo mi na formulaciju koja nas tretira kao predstavnike manjine!' Niko ih ne tretira tako. I kao neće on da se sastaje ni sa kim po holovima kao Tuđman u Vašingtonu. Kao da mu je neko nudio da se sastaje po holovima a ne da je pozvan zvanično od strane Van den Bruka. On smatra da treba samo svi da kleknu na kolena, cela Evropa, kad on dođe. Pa on je luda pička mu materina! Pravo da ti kažem, ja više nisam pametan šta sa njima vredi razgovarati i ja ne znam u kom svojstvu mogu da se zalažem za neku njihovu poziciju kad oni odbijaju da uopšte učestvuju u razgovoru. Oni su budale i, veruj mi, nisam pametan kako s našim budalama izaći na kraj“ (Tribunal: Milošević, dokaz P613.85. Transkript telefonskog razgovora).

¹² Momir Bulatović, *Pravila ćutanja*, Narodna knjiga: Alfa, Beograd, 2004, 66. – Franjo Tuđman je već 4. oktobra uputio telegram generalu Kadrijeviću i predložio da „istovremeni prekid vatre“ i svi pokreti na kopnu, moru i u vazduhu počnu 5. oktobra ujutro: „Smatramo da time prestaju i razlozi za mobilizaciju koju provodi JNA, što bi i na našoj strani zaustavilo dalju mobilizaciju“ (*Politika*, 6. oktobar 1991, 6). Kadrijević je odgovorio 5. oktobra u 11 sati pre podne: „Sporazumom postignutim u Hagu obavezali ste se da odmah izvršite deblokadu garnizona i

Tako je počela još jedna trka sa vremenom koju je Srbija na kraju izgubila. Raspoloživa građa sugerije zaključak da je Milošević veoma ozbiljno nameravao da „izade iz rata“ ali je od toga odustao tačno dve nedelje posle postignutog dogovora u Hagu. Zbog čega je došlo do toga, ključno je pitanje na koje još uvek nije moguće ponuditi jasan odgovor.

Na ministarskom sastanku Evropske zajednice održanom 6. oktobra u Utrehtu, usvojena je nova rezolucija o Jugoslaviji. Van den Bruk je još jednom upozorio sve jugoslovenske političare da dolazi kritičan trenutak kada Evropska zajednica dostiže „granične mogućnosti“ svog daljeg delovanja. U Deklaraciju je saopšteno da su ministri inostranih poslova „obeshrabreni činjenicom“ da se u Jugoslaviji nastavljaju žestoke borbe. Za nasilje i kršenja sporazuma o prekidu vatre odgovorne su sve strane u sukobu, a Zajednica je imala „ozbiljne sumnje“ u pogledu spremnosti aktera da svoje sporove reše mirnim putem. Ministri su „pre svega uplašeni“ zbog izveštaja da je JNA, s obzirom na to da je pribegla nesrazmernoj i nekritičnoj upotrebi sile, pokazala da više nije neutralna i disciplinovana institucija: „Ministri smatraju da oni koji su odgovorni za nasilje bez presedana u Jugoslaviji, uz sve veći gubitak ljudskih života, treba da se smatraju odgovornim za svoje postupke na osnovu međunarodnog prava. Pravo na samoopredeljenje svih naroda Jugoslavije ne može se sprovesti izolovano od interesa i prava etničkih manjina u okviru pojedinih republika. Ona mogu biti obezbeđena jedino miroljubivim pregovorima, zbog čega je i sazvana Konferencija o Jugoslaviji, uključujući njenu komisiju za arbitražu. Ministri ponovo ističu svoju odlučnost da ne priznaju nikakvu promenu granica do koje bi došlo putem sile. Oni zahtevaju od svih strana da primene sporazum od prošlog petka¹³ u svim tačkama najkasnije do 7. oktobra u ponoć. Ukoliko se to ne dogodi, ministri će preduzeti raspoložive mere protiv onih strana koje i dalje izvrgavaju ruglu želju drugih jugoslovenski strana kao i međunarodne zajednice da dođe do uspešnog ishoda Konferencije o Jugoslaviji. Oni će u tom slučaju okončati sporazum o saradnji i trgovini sa Jugoslavijom koji će obnoviti samo sa onim stranama koje doprinose mirovnom procesu“.¹⁴

Veoma važan sastanak održan je 10. oktobra u Hagu: Milošević, Tuđman i Kadijević razgovarali su više od četiri sata sa Van den Brukom i Vejnandsom. Činilo se da je ostvaren snažan prodor u pravcu političkog rešenja dramatične krize. Van den Bruk je rekao da je dogovoreno postepeno povlačenje JNA iz Hrvatske: „Nadamo se u roku od mesec dana“. Ključno političko pitanje bio je sporazum o punoj zaštiti „manjinskih grupa i manjinskih zajednica u Hrvatskoj“ – taj ustupak treba da je prihvatio Tuđman. Sledeći korak bilo je postizanje političkog sporazuma o osnovama buduće saradnje jugoslovenskih republika. Van den Bruk je saopštio osnovna načela te saradnje: ne smeju se jednostrano me-

drugih objekata JNA prema uslovima navedenim u aneksu sporazuma. Nakon izvršenja deblokade, komisija sastavljena od predstavnika SSNO i Republike Hrvatske može započeti razgovore o drugim pitanjima“ (*Isto*).

¹³ Misli se na dogovor od 4. oktobra.

¹⁴ Navedeno prema: *Yugoslavia Through Documents: From Its Creation to Its Dissolution*, edited by Snezana Trifunovska, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, 1994, 351.

njati granice, treba utvrditi striktno poštovanje svih prava manjina u višenacionalnim republikama, a one republike koje žele da se odvoje u suverene države na kraju političkih pregovora, utvrdiće metode koje obezbeđuju da se etničke grupe koje u njima žive ne otuđe od svojih etničkih celina.¹⁵

Konferencija za štampu odisala je optimizmom, iako je Tuđman rekao da se pitanje „labave ili nelabave asocijacije“ Hrvatske uopšte ne tiče i da će ona kontakte sa ostalim republikama održavati kao samostalna država. Kadijević je verovao da postoje „veliki izgledi“ da se kriza reši mirnim putem; rekao je i da Armija nije nikada pretendovala da nameće politička rešenja u Jugoslaviji: „Ona će političke odluke sprovesti kada i kako one budu donete“.¹⁶ Milošević se nije protivio povlačenju JNA iz Hrvatske. Njegove primedbe bile su usmerene ka tome da je „labava zajednica“ samo jedna od mogućnosti, i to za one republike koje to žele, sa čime se složio i Van den Bruk. Druga primedba odnosila se na status Srba u Hrvatskoj i bila je više formalne nego suštinske prirode: insistirao je na terminu „srpska zajednica“ a ne „srpska manjina“.¹⁷

Sovjetski predsednik Mihail Gorbačov odmah je pozvao Miloševića i Tuđmana da „u najskorije vreme“ posete Sovjetski Savez.¹⁸ U izjavi za Televiziju Beograd po povratku iz Holandije, Milošević je prvo naglasio da su nasilno menjanje granica Jugoslavije izvršile Slovenija i Hrvatska, a što se tiče eventualne promene unutrašnjih granica, „to se pitanje sa političkog stanovišta i morala, kao i običnog ljudskog morala, mora rešavati po principu – jednak aršin za sve. Ja se nadam da će po tom principu i ovo pitanje biti rešavano“. Na najosetljivije pitanje – povlačenje JNA iz Hrvatske, oko čega će se odmah otvoriti žestok sukob i što će, ako je verovati dostupnim izvorima, usloviti da Milošević na kraju odbije Karingtonov plan – predsednik Srbije se sasvim neočekivano i na opšte iznenađenje potpuno distancirao od tog problema: „Reč je o već ustanovljenom dogovoru odranije i preciziranom između predstavnika Armije i Hrvatske, da se istovremeno izvrši deblokada kasarni i, naravno, prelociranje, kako je to prošlog petka rekao lord Karington, na druga područja. No, kad je reč o prekidu vatre i deblokadi kasarni, to su stvari o kojima su razgovarali predstavnici hrvatske vlasti, predstavnici Armije i naravno Evropske zajednice, a ne ja kao predsednik Srbije jer, kao što dobro znate, ni sa jednog kvadratnog centimetra teritorije Srbije niko ne otvara vatru, pa mi o prekidu vatre i ne možemo razgovarati“.¹⁹

Na sednici „Predsedništva“ SFRJ od 11. oktobra razgovaralo se o sastanku u Hagu i stanju nastalom posle formalnog „odlaska“ Slovenije i Hrvatske iz Jugoslavije. General Kadijević je saopštio kako je iz razgovora sa Van den Brukom shvatio da Evropska zajednica više ne priznaje Jugoslaviju i da će razgovarati samo sa republikama; promena unutrašnjih granica nije moguća („to je jed-

¹⁵ *Politika*, 11. oktobar 1991, 1.

¹⁶ *Isto*, 2.

¹⁷ *Isto*.

¹⁸ *Isto*.

¹⁹ *Isto*, 1.

na jedina tačka koju ne priznaju da se može u Jugoslaviji mijenjati politikom svršenog čina, a sve drugo se može mijenjati politikom svršenog čina“); JNA mora da se povuče iz Hrvatske, a posle takve odluka usledila bi i deblokada kasarni.²⁰

Borisav Jović je govorio o „negativnoj evoluciji“ stavova Evropske zajednice prema Jugoslaviji, smatrao je da treba insistirati na mirnom rešenju krize, ali je za njega apsolutno neprihvatljivo bilo povlačenje JNA sa teritorija na kojima u Hrvatskoj žive Srbi, „jer bi ih to izložilo fizičkoj likvidaciji“. JNA je takođe trebalo da nastavi sa akcijama deblokade svojih kasarni.²¹ Kadijević je na kraju još jednom potvrdio svoju opsesiju „stranim faktorom“ – Jugoslavija nije mogla da nestane bez jakog uticaja inostranog faktora, „a on je tačno nje-mački, podržan sa američkom politikom. Taj faktor djeluje strateški, vojnički i kroz specijalni rat. To je, što se kod nas zbiva, dio jedne ukupne cjeline američke politike i želje za dominacijom koja se u ovom času ostvarila“.²²

„Predsedništvo“ je poslalo pismo Van den Bruku i predsedniku Hrvatske; traženo je da se poštuje dogovor iz Haga od 4. oktobra – da se odmah uspostavi primirje u Hrvatskoj, da se izvrši deblokada kasarni i drugih objekata JNA, da se tek potom izvrši „premeštaj i pregrupisanje“ vojnih jedinica, uz pomoć posmatrača Evropske zajednice: „Predsedništvo SFRJ je ocenilo da je apsolutno neprihvatljivo povlačenje JNA sa teritorija na kojima žive Srbi u Hrvatskoj, jer bi ih to izložilo fizičkoj likvidaciji“.²³

Branko Kostić je u specijalnoj izjavi za *Politiku* čak rekao da general Kadijević nije imao ovlašćenje „Predsedništva“ Jugoslavije da prihvati predlog Evropske zajednice o povlačenju JNA iz cele Hrvatske.²⁴ U izjavi za Televiziju Beograd rekao je da Kadijević nije ni prihvatio potpisivanje sporazuma o povlačenju jedinica JNA iz Hrvatske, „iako je bilo pritisaka da to učini“.²⁵

Iako je izgledalo da je rat išao svome kraju, usledio je raskol tamo gde se on najmanje očekivao – između Srbije i Crne Gore. Nezadovoljstvo Crne Gore zbog slabe podrške ratnim naporima koje je dolazilo iz Srbije, kao i želja za obnovom pune međunarodne suverenosti, usloveli su da ona prihvati Karingtonov predlog.

„Korekciju“ stava Crne Gore na Konferenciji u Hagu Momir Bulatović je naknadno objasnio nedovoljnim „ratničkim“ ponašanjem rukovodstva Srbije, odnosno Miloševića. On piše da je ključni sastanak („mjesto suštinskog odlučivanja“) dva rukovodstva (Milošević i Jović, odnosno Bulatović, B. Kostić i

²⁰ Tribunal: Predmet IT-04-75, Goran Hadžić, dokaz P03038. Stenografske beleške sa 150. sednice Predsedništva SFRJ, 04660708/10.

²¹ *Isto*, 04660718/19.

²² *Isto*, 0466071824.

²³ Navedeno prema: *Politika*, 12. oktobar 1991, 1. – Ministarstvo inostranih poslova Holandije reagovalo je službenim saopštenjem: sporazum zaista nije potpisan, ali je dogovoren i sve strane su ga podržale i tu nije bilo nejasnoća; JNA je morala da se povuče iz Hrvatske u roku od mesec dana ili najviše dva meseca (*Politika*, 12. oktobar 1991, 3).

²⁴ *Politika*, 12. oktobar 1991, 5.

²⁵ *Isto*.

Milo Đukanović) održan 14. oktobra. Crnogorsko rukovodstvo direktno je iznelo razloge svog nezadovoljstva: JNA trpi teške gubitke i ne može da ostvari ionako nejasan ratni cilj; u hrvatskom okruženju nalazi se skoro 25.000 vojnika, oficira i članova njihovih porodica; odziv na mobilizaciju u Crnoj Gori je 110%, u Banja Luci 25% „dok je rezultat u Srbiji bio prava vojnička katastrofa“, posebno u Beogradu gde se odziv „mjerio jednocifrenim procentom“; odnosi sa generalom Kadijevićem nisu zadovoljavajući, naprotiv, bili su veoma komplikovani; treba završiti mobilizaciju (traženo je da se Milošević lično angažuje), ostvariti ono što je moguće i pristupiti političkim pregovorima.²⁶

Bulatović je na sledeći način opisao kako su poziciju rukovodstva Srbije izložili Milošević i Jović: međunarodno okruženje više je nego nepovoljno za nastavak rata; s obzirom na unutrašnju situaciju u Srbiji, oni ne mogu da podrže i realizuju dopunsku mobilizaciju; najjače opozicione stranke insistiraju na „tvrdom“ nacionalnom programu, ali sistematski ometaju mobilizaciju jedinica JNA; Srbija nije u ratu ni protiv koga, već samo želi da zaštiti srpski narod koji je izvan njenih granica; pitanje položaja srpskog naroda u Hrvatskoj je internacionalizovano i jedino se na taj način može suštinski rešiti; dok se ne pronađu konkretni mehanizmi zaštite dve srpske krajine, treba održavati vojnu ravnotežu sa postojećim snagama i ostvarenim stepenom mobilizacije JNA; Srbija se zalaže za demilitarizaciju svih područja na kojima potencijalno mogu da izbiju sukobi (posebno u Bosni i Hercegovini); da bi se to ostvarilo, neophodan je radikalniji mirovni predlog koji očekuju u bliskoj budućnosti; nadaju se da će lord Karington izaći sa papirom koji proizilazi iz već postignutog dogovora.²⁷

Gotovo na isti način piše i Borisav Jović, ali sa ipak приметnim „senčenjem“, jer je taj sastanak u svom dnevniku komentarisao 23. oktobra, posle dešavanja na konferenciji u Hagu. Uglavnom, Jović tvrdi da su Crnogorci bili izuzetno ratoborni i da su tražili da se proglasi opšta mobilizacija, da Milošević javno istupi; isticali su da je rukovodstvo Srbije „isuviše dozvolilo opoziciji“, da ne drži pod kontrolom štampu i televiziju i da oni ne veruju u političko rešenje „ako ne srušimo Tuđmanovu vojsku i vlast“. Jović dalje piše da su on i Milošević crnogorskim kolegama uporno ponavljali da u Srbiji ne postoji raspoloženje za punu ratnu opciju, da se narod ne može „preko noći preokrenuti“, da bi to bila vrlo rizična akcija za poziciju srpskog rukovodstva, kao i da su etničke teritorije srpskog naroda u Hrvatskoj zaštićene u dovoljnoj meri i da se sada treba boriti političkim sredstvima: „Za nas je bitno da postignemo za srpski narod u Hrvatskoj slobodu i nezavisnost od Hrvata. Nije nam cilj obaranje hrvatske vlasti, niti osvajanje hrvatskih teritorija. Crnogorci su, izgleda, bar prema njihovom tumačenju, bili šokirani što mi nećemo opštu mobilizaciju nego pregovore“.²⁸

Bulatović piše da je bio „iznenađen“ ovim stavovima, ali da nije imao šta da prigovori zaokretu koji je napravio Milošević: „Bio je realan sa stanovišta

²⁶ Pravila ćutanja, 67–68.

²⁷ Isto, 68.

²⁸ Borisav Jović, *Poslednji dani SFRJ. Izvodi iz dnevnika*, Politika, Beograd, 1995, 401.

opštih prilika – međunarodnog okruženja prije svega. Uz to, bio je presudan sa pozicije unutrašnje politike Srbije. Naime, s najmerodavnijeg mjesta smo čuli kojim će putem dalje ići državna politika Srbije i vidjeli da je odluka krajnje promišljena donijeta“.²⁹

U nastavku sastanka dogovarani su modaliteti, iznošene sumnje i „deljeni strahovi koji se uzrokuju ovakvim odlukama“ i postignuta saglasnost da se zajednički ide novim putem, bez prethodnih vojničkih međukoraka kako je to prvobitno tražilo crnogorsko rukovodstvo. Bulatović piše da je crnogorsko rukovodstvo odlučilo da odmah ide u susret očekivanom predlogu lorda Karingtona, a Milošević i Jović su preuzeli obavezu da razgovaraju sa Kadijevićem i kompletnim Generalštabom JNA kako bi ih upoznali sa odlukama koje su upravo donesene: „Tada mi nije ni palo na pamet da taj razgovor može biti išta više od rutinskog saopštavanja političkog stava koji vojska treba da zna i bez diskusije poštuje. Ni slutio nisam koliko griješim i kako će se dalji tok stvari užasno i nepotrebno iskomplikovati“.³⁰

Posle sastanka izdato je službeno saopštenje u kome je rečeno kako je zajednički ocenjeno „da se na principima koji su usvojeni na početku Haške konferencije o Jugoslaviji može postići političko rešenje krize, pod uslovom da se tih principa svi podjednako pridržavaju i da se oni primenjuju ravnopravno“.³¹ Ipak, B. Jović u svom dnevniku beleži: „Nikad neću razumeti kako im je naš stav da prihvatimo političke pregovore poslužio kao razlog da prihvate ultimatum EZ. To neće moći nikad da opravdaju“.³²

U međuvremenu je u Hagu Zvonimir Šeparović, ministar inostranih poslova Hrvatske, Srbima ponudio znatne ustupke: „maksimalnu autonomiju“ unutar hrvatskih granica; prihvata se ćirilica, kulturna i politička autonomija, čak i međunarodna arbitraža u slučaju da Hrvatska ne ispuni preuzete obaveze; Srbi više ne bi bili nacionalna manjina.³³ Političke vođe dve srpske Krajine pripremili su sledeći odgovor: Hrvatima je priznato pravo „da sa delom teritorije bivše SR Hrvatske“ izađu iz Jugoslavije; Srbi na svojim teritorijama ostaju

²⁹ *Pravila ćutanja*, 68.

³⁰ *Isto*, 69.

³¹ *Politika*, 15. oktobar 1991, 1. – I Milo Đukanović je u intervjuu Radiju „Slobodna Evropa“ od 19. oktobra 1999. potvrdio da je postignut dogovor da se prihvati mirovni plan lorda Karingtona, ali da on ne zna zašto je Milošević od toga odustao: „Meni je nepoznato šta se dogodilo u međuvremenu. Dakle, znam samo iz interpretacija gospodina Bulatovića da do ulaska u konferencijsku salu nije uspio da uspostavi kontakt sa gospodinom Miloševićem, koji je na samoj konferenciji kategorično odbacio pomenuti predlog“ („Milo Đukanović: Potcijenio sam opasnost od manipulacije narodom“, <https://www.slobodnaevropa.org/a/1045341.html>).

³² *Poslednji dani SFRJ*, 401. – *Borba* je naknadno pisala da je posle povratka crnogorske delegacije iz Beograda kroz političke krugove u Podgorici „procurila informacija da je 'gore bila firka' i da je Milošević 'otkačio Mila i Moma'. Najpre time što im je rekao da Srbija nije u ratu i da rat vode JNA i Crna Gora“. Milošević je, kako se pričalo u Podgorici, rekao da sa teritorije Srbije nije ispaljen nijedan metak na Hrvatsku „zna se odakle je“. Crnogorska delegacija je bila „zapanjena i razočarana“ takvim odnosom srpskog predsednika, pa je još u avionu odlučeno da se napravi hitan zaokret, i to od 180 stepeni“ (*Borba*, 22. oktobar 1991, 5).

³³ *Politika*, 16. oktobar 1991, 7.

u Jugoslaviji i „obrazuju republiku ravnopravnu sa drugim republikama u Jugoslaviji“.³⁴

U Crnoj Gori je 15. oktobra održan sastanak Glavnog odbora vladajuće Demokratske partije socijalista na kojem je, posle duge i emocijama nabijene rasprave, ipak prihvaćen navodno usaglašen zajednički stav Srbije i Crne Gore. Milošević je potom, zajedno sa Tuđmanom, 15. i 16. oktobra boravio u Moskvi. Dva predsednika prvo su odvojeno razgovarala sa sovjetskim liderom Gorbačovim, a onda se, na njegovo insistiranje, razgovaralo utroje. Postignut je dogovor, kasnije i potpisan, da u roku od mesec dana prestanu oružani sukobi i počnu mirovni razgovori uz posredovanje Sovjetskog Saveza, SAD i Evropske zajednice: „Ovi pregovori se moraju voditi vodeći računa o suverenim pravima naroda i o ravnopravnosti republika Srbije i Hrvatske, s ciljem da se obezbedi trajan mir i dobrosusedski odnosi između Srbije i Hrvatske“.³⁵

Milošević je izjavio da je miran put rešenja jugoslovenske krize „jedino human i pravedan“, i da on podrazumeva ravnopravno uvažavanje interesa svakog jugoslovenskog naroda. Tuđman je rekao da je prekid rata u Hrvatskoj pretpostavka za političko rešavanje svih spornih pitanja. Novinari su uočili da je i u srpskoj i u hrvatskoj delegaciji vladalo zadovoljstvo zbog dogovora postignutog uz Gorbačovljevo posredovanje. Zadovoljna je bila i sovjetska strana pa je Boris Pankin, ministar spoljnih poslova Sovjetskog Saveza, izjavio da je obavljen „veliki posao“.³⁶

Na posebnoj konferenciji za štampu održanoj drugog dana posete, posle razgovora sa ruskim predsednikom Borisom Jeljcinom koji je trajao 40 minuta, Milošević je izjavio da se sa Tuđmanom dogovorio da se sastanu „u najskorije vreme“ kako bi razgovarali o političkim, ekonomskim i svim drugim aspektima jugoslovenske krize. Istakao je i da „ima neke pozitivne evolucije“ u orijentaciji ka mirnom rešenju krize, a da je problem bio u tome da hrvatske vlasti do sada nisu poštovalе nikakav sporazum.³⁷ Rekao je i da Srbija nikada nije dovodila u pitanje pravo na samoopredeljenje, jer svaki narod na to ima pravo, „pa i srpski, ni veće ni manje od drugih“, i da ne može biti veće pravo onih koji žele da odu iz Jugoslavije od onih koji žele u njoj da ostanu demokratskim odlučivanjem i sopstvenom voljom. Na iznenađenje svih novinara, Milošević je izjavio da Evropska zajednica deluje jedinstveno i da sada ima dobre namere da pomogne u rešavanju jugoslovenskih problema, ali ne i da nameće rešenja. Još veće iznenađenje predstavljao je Miloševićev odgovor na pitanje pod kojim uslovima bi se Srbija saglasila sa nezavisnošću Hrvatske: „Mi ni na koji način nismo protiv nezavisnosti Hrvatske, ali mislimo da i Srbi moraju imati to pravo“.³⁸

Na sednici „Predsedništva“ Jugoslavije od 16. oktobra B. Kostić je saopštio da je „Predsedništvo“ o sednici u Hagu obavešteno iz medija, jer Evropska

³⁴ Isto.

³⁵ Navedeno prema: *Borba*, 16. oktobar 1991, 1.

³⁶ *Borba*, 16. oktobar 1991, 14.

³⁷ *Borba*, 17. oktobar 1991, 1.

³⁸ Isto, 19.

zajednica nije priznavala aktuelni sastav „Predsedništva“. Inače je Stjepan Mešić poslao pismo Kostiću u kome ga je obavestio da je dobio poziv na svoje ime da učestvuje u radu Konferencije. Budimir Lončar je sugerisao da se obave pojedinačni kontakti sa članovima Predsedništva kako bi ono u kompletnom sastavu prisustvovalo Mirovnoj konferenciji. Jović je predložio da se pred evropskim zvaničnicima čvrsto brani stav da je „Predsedništvo“ jedini ustavni organ koji može da donosi politička rešenja za izlazak iz krize i da ono može da odlučuje samo kao kolektivni organ.³⁹

Na narednoj sednici održanoj 17. oktobra (počela u 11 sati pre podne), „Predsedništvo“ je o Mirovnoj konferenciji razgovaralo „neodređeno“ jer iz Haga nije dobijena nikakva platforma. U krajnje uopštenom izlaganju, B. Kostić je rekao da bi sa pozicija „predsjednika jedne republike“ bio spreman da potpiše haški dokument, ali da kao član Predsedništva kao kolektivnog šefa države, ili kao član Vrhovne komande oružanih snaga Jugoslavije takav dokument verovatno ne bi potpisao.⁴⁰ Implikacije prema namerama Momira Bulatovića bile su više nego očigledne.

Branko Kostić je rekao i da status srpskog naroda u Hrvatskoj mora da bude jasno rešen – specijalni status dve autonomne oblasti, što je podrazumevalo punu demilitarizaciju tih oblasti, odnosno, „morala bi se isključiti svaka mogućnost prisustva vojnih snaga, bilo hrvatskih oružanih formacija, ili bilo kojih drugih, a to znači i povlačenje Jugoslovenske narodne armije pri tako postignutim političkim rešenjima“. Kostić je izjavio i da o korekciji granica Crne Gore prema Hrvatskoj treba da brine crnogorsko rukovodstvo a ne federalno.⁴¹

Jović je izjavio da ne treba unapred zauzimati stavove već biti fleksibilan: „Možemo dobiti, možemo prihvatiti, rezervisati vreme, možemo davati predloge. Sada bilo kakav stav zauzeti, mislim da je suviše. Na kraju krajeva, moramo videti i atmosferu u kojoj se radi – da li smo u iznuđenoj situaciji, ili u situaciji u kojoj je određeno stanje da se nešto mora ili ne mora usvojiti, ili se može prolongirati. Sve zavisi od konkretnih okolnosti“.⁴²

U međuvremenu je lord Karington poslao (na sedam stranica) predlog Elemenata sporazuma za globalno rešenje jugoslovenske krize i pozvao svih osam članova Predsedništva da dođu u Hag. U pitanju je bio kompleksan predlog za okončanje građanskog rata i državne krize. Predlog se zasnivao na suverenosti i nezavisnosti republika, dotadašnjih federalnih jedinica, njihovom međunarodnom priznavanju kao država (tačka 1.1.a Opštih uslova), mogućnostima slobodne asocijacije (tačka 1.1.b) i mehanizmima za zaštitu ljudskih prava nacionalnih i etničkih grupa (tačka 1.1.c). Republike bi formirale savet ministara za ekonomsku saradnju na političkom planu i planu bezbednosti.

³⁹ Tribunal: Stenografske beleške sa 151. sednice Predsedništva SFRJ, 04660778–04660828.

⁴⁰ Tribunal: Stenografske beleške sa 152. sednice Predsedništva SFRJ, 04660829–04660848.

⁴¹ Isto.

⁴² Isto.

Specijalni statusa „nacionalnih i etničkih grupa“ trebalo je da obezbedi: pravo na posedovanje i pokazivanje nacionalnih amblema; pravo na drugu nacionalnu pripadnost za članove te grupe pored republičke nacionalne pripadnosti; obrazovni sistem koji uvažava vrednosti i potrebe te grupe; administrativnu strukturu, uključujući i regionalnu policiju; sudstvo koje će se baviti pitanjima koja se odnose na to područje, pri čemu će sastav tih tela odražavati sastav stanovništva na tom području. Predviđena je i odgovarajuća međunarodna kontrola. U dokumentu je naglašeno da će taj status važiti „posebno za Srbe koji žive na područjima u Hrvatskoj na kojima oni predstavljaju većinu stanovništva“.⁴³

O ovom dokumentu Skupština Srbije raspravljala je u kasnim popodnevnim satima 17. oktobra, na sednici zatvorenoj za javnost. Vladislav Jovanović je prvo rekao da konferencija u Hagu nema mandat da odlučuje o krizi u Jugoslaviji, već da je to samo jedan politički okvir, oformljen na osnovu ponude dobrih uslova Evropske zajednice u kome sami Jugosloveni treba da se slože o tome kako zamišljaju budućnost svoje zajedničke države ili jugoslovenske zajednice „u slučaju da se ne slože oko toga da će njena konačna forma biti državna forma“. Srž njegovog izlaganja sadržana je u oceni da Karingtonov predlog nije papir u formi „uzmi ili ostavi“ ili neki drugi ultimativni način da se prejudicira konačno rešenje budućnosti Jugoslavije.⁴⁴

Što se tiče odredbe o položaju Srba u Hrvatskoj, Jovanović je rekao da su one iznad standarda za prava nacionalnih manjina koje predviđa međunarodno pravo i da sadrže elemente prave državnosti (pravo na slobodno isticanje i nošenje nacionalnih amblema, pravo na posebno državljanstvo, pravo na sopstveno zakonodavno telo, pravo na administrativnu strukturu, što znači na lokalnu samoupravu i Vladu i na sopstvene policijske snage i nezavisnost sudstva). „To su značajni pomaci u priznavanju samobitnosti i specifičnosti položaja srpskog naroda u dvema krajinama, ali ti elementi nisu dovoljni niti su najpreciznije definisani i oni sigurno mogu da budu samo osnova za dalji rad i nadogradnju u smislu ojačanja, ne samo karaktera te autonomije nego i sadržine ponuđenog rešenja. Taj specijalni status morao bi da sadrži o obavezu demilitarizacije, odnosno neprisustva hrvatske vojske na toj teritoriji, a morao bi isto tako pružiti međunarodne garancije i mehanizam za međunarodnu kontrolu koju bi istovremeno davale i međunarodna zajednica ili u liku Evropske zajednice ili Ujedinjenih nacija u Jugoslaviji“.⁴⁵

Jovanović je narodne poslanike jasno upozorio da „međunarodni ambijent, politički kontekst, psihološko raspoloženje u Evropi i Ujedinjenim nacijama, kod velikih sila“ ostavljaju vrlo malo prostora za manevrisanje u smislu istraživanja nekih drugih mogućnosti, „pogotovu onih jednostranih, da se za srpski narod u Hrvatskoj izdejstvuje neko radikalnije rešenje“ i da je „od posebne važnosti“ da se Karingtonov materijal ne odbaci jer se „navija jedna opa-

⁴³ Tekst dokumenta objavljen u: *Borba*, 18. oktobar 1991, 2.

⁴⁴ Tribunal: Predmet IT-03-67. Vojislav Šešelj, dokaz, P01259. Stenografske beleške sa 2. sednice drugog redovnog zasedanja Narodne skupštine Republike Srbije.

⁴⁵ *Isto*.

snost da se na konferenciji, ako ne sutra, onda nekom sledećom prilikom, četiri ili čak pet republika izjasni za koncept suverenog udruživanja a da samo jedna republika bude van tog izjašnjavanja, naša, i da tome usledi jedna serija diplomatskog priznavanja takvih republika, a da naša, koja kao što znamo nije proglasila sopstvenu suverenost, ostane odjednom u izolaciji“. Jovanović je rekao da to ne bi bio „prijatan momenat, niti poželjna prilika“ iz mnogo razloga o kojima nije trebalo posebno ni diskutovati; samo je upozorio da bi Srbija bila dovedena u „neugodnu političko-pravnu i psihološku situaciju u kojoj bi naši protivnici, ne samo u Jugoslaviji nego i van nje, videli šansu za uvlačenje nekih svojih kapitalnih koristi“.⁴⁶

Prvi je diskutovao Vojislav Šešelj i brutalno napao Jovanovića, a prava meta očigledno je bio Milošević. Šešelj je prvo rekao da je sa zaprepašćenjem slušao Jovanovićev ekspeze i da on odmah treba da podnese ostavku („aplauz u sali – primedba stenografa“). Potom je rekao da Jovanović ne može da zastupa srpski narod u Hagu: „Možda može isposlovati da se mirno reše današnji problemi Jugoslavije, možda može isposlovati mirno razgraničenje republika u Jugoslaviji, možda može pomoći da se uguši ustanak srpskog naroda u Srpskoj Krajini i Srpskoj Slavoniji, ali, ako ovako nastavi, on će izazvati novi rat, rat u Srbiji, građanski rat. Ako neko u ime Srbije potpiše ovakav dokument, ako prihvati ovakvu soluciju, ja vam garantujem da će Srpska radikalna stranka pozvati srpski narod na oružani ustanak. Danas sve uslove za oružani ustanak u Srbiji imamo. Nemojte se igrati svojim glavama da ovo prihvatite. Ovo se ne sme prihvatiti. Gospodine ministre, otkuda Vam pravo da ovde kažete da je naš cilj da postanemo integralni deo Evropske zajednice? Ako mene sećanje služi, Narodna skupština Srbije nikad nije donela takvu odluku. I šta ćemo mi u Evropskoj zajednici? Šta ćemo mi u toj Evropi iz koje nam je uvek, kroz istoriju, samo zlo dolazilo? Šta ćemo mi uopšte da se cenkamo sa Englezima, Francuzima, Nemcima i Italijanima? Zašto uopšte mi sa njima da razgovaramo? Uostalom, mi ćemo sve ove sukobe koji se vode u srpskim zemljama, prevesti sada ovde, u ovu suženu Srbiju i tu će se proliti mnogo više krvi. Ja ću sutra da se obratim srpskom narodu. Čemu ova tajna sednica? Zašto Srbima ne reći istinu u oči? Zašto im ne reći kakvi su nam neprijatelji na Zapadu? Zašto im ne reći da više nema ni jedne države koja je naša saveznica, ni jedne države koja bi nas podržala, da su oko nas neprijatelji i sa Istoka i sa Zapada? Jedino to može motivisati srpski narod da izdrži“.⁴⁷

Šešelja su podržali svi poslanici koji su učestvovali u diskusiji. Suprotno od višedecenijskog stereotipa u srpskoj intelektualnoj i političkoj javnosti, Dragoljub Mićunović, predsednik Demokratske stranke, sledio je narativ nacionalnog romantizma, i to u njegovom ekstremnom vidu. Prvo je rekao kako nije teško uočiti „depresiju, duboku depresiju kod svih nas zbog ovog papira“ i da on „ne zna ko će do nas spavati posle ovoga večeras“. Rekao je i da je Demokratska stranka već upozoravala da se olako ne prihvata arbitraža: „Ovo što

⁴⁶ Isto.

⁴⁷ Isto.

imamo gospodo, ovo nije ništa. Ovo je jedan alibi za odluku o rasformiranju Jugoslavije u njenim postojećim granicama, jer je to Evropskoj zajednici najlakše. Sve ovo dalje, zar je zbog svega ovog, gospodine ministre, trebalo držati tolike konferencije? Pa ceo deo prepisuje neke dokumente koje je već Jugoslavija verifikovala toliko puta: Povelju o Ujedinjenim nacijama, da ćemo se pridržavati Konvencije o ljudskim pravima, da ćemo poštovati KEBS, da ćemo... To je čak smešno. Površan dokument koji ne bi smeo biti radni papir bilo kog odeljenja nekog afričkog ministra spoljnih poslova. Ovo je, kao što svi znamo, daleko manje do onoga što su nam nudili i Hrvatska i Slovenija. Konfederacija je granična država u odnosu na ovo što mi sad imamo. Tu nema ni zajedničke valute, nema ničeg, osim pretvaranja sadašnjih administrativnih granica u državne granice koje će biti međunarodno garantovane i poštovane. Ono što mi treba da činimo u ovom trenutku, da kažemo: molim vas, ovo što ovde nudite, to je akt o poništenju Jugoslavije. Izvolite, na kom principu želite onda da se ta država pravi? [...] Hoćete da počete od činjenice – nisu važne države, svi ćemo u Evropu, svi ćemo u integraciju, važi su građani. Izvolite, hoćemo građane, hoćemo prava etničkih grupa, izvolite Jugoslavija na tom prostoru koji postoji počinje nova da se pravi, neka se pravi pod međunarodnim nadzorom, ali na jasnom principu samoopredeljenja. To mora biti granica ispod koje mi ne smemo ići, sem da se upustimo u katastrofu, uništenje jednog dela naroda ili, ovde je to već neko rekao, po cenu unutrašnjih žestokih sukoba i rata⁴⁸.

Radoman Božović, šef poslaničkog kluba SPS-a i budući srpski premijer, „čudio se“ zašto Vlada Srbije već nije zasedala i informisala Skupštinu o mogućim ishodima; rekao je da „nema govora“ da se prihvati dokument koji „avnojevske republičke granice“ proglašava za državne. Stanko Cvijan, ministar za veze sa Srbima izvan Srbije, bio je „sleđen“ i rekao da je „posle toliko ljudskih žrtva, posle reprize događaja nakon 50 godina“ ponuđeno rešenje neprihvatljivo za srpski narod u SAO Krajini, Baranji, Slavoniji i Zapadnom Sremu i da „nema onog pojedinca koji bi uopšte mogao da vodi razgovor na ovu temu“.⁴⁹

Na kraju je ponovo govorio Jovanović: dokument je radni i niko nema pravo da bilo šta potpisuje, pa su sve kritike izrečene Vladi i predsedniku Republike bile „pogrešno adresovane“ – trebalo ih je uputiti isključivo lordu Karingtonu i ambasadoru Vejnandsu: „Moram vam reći da sam u vezi sa ovim papirrom imao kraći razgovor i sa predsednikom Republike i da su i njegovi sudovi o tom papiru od početka bili vrlo kritični i da je odmah reagovao da to nije u skladu sa našim dosadašnjim principijelnim stavovima i da ćemo mi to sutra učesnicima, odnosno autorima ovog papira i reći. Razume se da se nešto može reći na različite načine. Ja sam u početku pledirao da se to kaže, i mislim i dalje da je to najbolji put, da se to kaže na način koji ne zatvara vrata za dalji razgovor niti predstavlja [Srbiju] kao rušioca konferencije. To je upravo ono što bi drugi hteli da učine sa ovakvim provokativnim papirima, da se još jedna stigma stavi na čelo Srbije i da ona bude odgovorna ne samo za navodno rušenje Jugoslavije,

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ Isto.

već i za rušenje haške konferencije, odnosno, kako su to oni nazvali, poslednje šanse za postizanje mirnog političkog rešenja“.⁵⁰

Borisav Jović piše da je Branko Kostić 17. oktobra, pred odlazak na sednicu crnogorske Skupštine, najavio mogućnost da Crna Gora prihvati plan. Srpski stav bio je da predlog treba odbiti jer „rastura Jugoslaviju, razbija srpski narod u više država, ostavlja Srbe u Hrvatskoj“, ali „odjednom, ni pet ni šest, Branko meni pred Jugoslavom Kostićem i Sejdom Bajramovićem kaže: – Crna Gora će podržati predlog lorda Karingtona! Rekao sam mu da bi to bio najpodmukliji nož u leđa Srbiji i njenom rukovodstvu. Da dobro promisle šta rade. Iznerviran, napustio sam njegovu kancelariju, prosto ne verujući. [...] Odlazim kod Slobodana da pripremimo stavove za Hag. Odmah sam mu ispričao ove gluposti. On ne veruje. Misli da su neozbiljni. U nekoliko pokušaja da dobije na telefon Momira Bulatovića Slobodan ne uspeva. 'Nema kraj sebe telefon, u sali je'. Zamislite! (a neće da se javi). Dobijamo telefaks stavova Crne Gore. Crni stavovi. Tek tada se javlja Momir Bulatović. Uporan, ne može se ništa promeniti. Šokirani smo“.⁵¹

Jović je ovaj razgovor smestio u vremenskom intervalu od pre osam sati uveče, kada sednica crnogorske Skupštine još uvek nije završila rad. Sednica Skupštine Crne Gore počela je u četiri posle podne, sa jednom tačkom dnevnog reda: „Haška konferencija i rješenje jugoslovenske krize“; na njoj bio i Branko Kostić. Momir Bulatović je tražio da bude zatvorena za javnost kako bi se izbegli negativni efekti na borbena raspoloženi deo crnogorskog stanovništva, posebno na rezerviste na dubrovačkom ratištu, ali su prevagnuli argumenti da sednica ipak bude direktno prenošena na televiziji.⁵²

Bulatović je održao veoma dug govor, koji je u Srbiji doživljen kao dramatičan. Crnogorski predsednik je nagovestio da „od sutra“ Jugoslavija možda više neće postojati, ali da je ona već razbijena; rat koji se vodi „potpuna je politička konfuzija“; društvu preti ekonomska katastrofa, kao i duboki socijalnopsihološki poremećaji; bilans dosadašnjih sukoba je „toliko strašan, a moguće perspektive njegovog nastavka užasavajuće“; od Jugoslavije nije mnogo ostalo, „čak ni želja pusta“. Bulatović je bio kritičan i prema JNA („nijedna armija na svetu ne može da postoji a da se ne zna kojoj državi pripada i kakve ciljeve i vrednosti treba da brani“); tražio je da se hitno redefinišu početni ratni ciljevi jer „ne tako mali broj“ srpskih rezervista odbija da se bori u Hrvatskoj; sporna pitanja sa Hrvatskom (Prevlaka) treba rešavati dijalogom, uz posredovanje međunarodne zajednice; ponuđena rešenja za srpski narod u Hrvatskoj (specijalni status) su dobra, ali treba obezbediti neophodne uslove za njihovu bezbednost angažovanjem odgovarajućih mirovnih snaga: „Predsjedništvo posebno naglašava da ponuđeni elementi omogućavaju nastavljajanje aktivnosti na sporazumnom prevazilaženju spornih pitanja sa republikom Hrvatskom. U tom smislu Predsjedništvo izražava uvjerenje da će se ta pitanja

⁵⁰ *Isto.*

⁵¹ *Poslednji dani SFRJ*, 400.

⁵² *Pravila ćutanja*, 70–71.

riješiti kroz već započete, neposredne i bilateralne sporazume sa Republikom Hrvatskom“.⁵³

Bulatovića je prvi napao Radoš Knežević: „Ko kaže da se istorija ne ponavlja? Ovakav dokument koji je ponuđen od strane Haške konferencije je ultimatum srpskom narodu. Pitam vas noćas – ko smije da potpiše kapitulaciju, u ime koga taj sramni čin koji duboko vrijeđa čitavo srpstvo? Ostaje kao najcrnja mrlja u istoriji našega naroda. 1914. kad je Srbija bila u mnogo nepovoljnijem položaju nije htjela da prihvati ultimatum, niti takvo poniženje. Zato noćas izjavljujem u ime čitavog srpskog naroda da je bolje rat nego pakt, na oružje Srbi, formirajte bataljone. Hvala“.⁵⁴

Nikola Samardžić,⁵⁵ ministar spoljnih poslova Crne Gore, znatno je promenio pristup rešavanju jugoslovenske krize u odnosu na početak rata: „Potpu-

⁵³ *Stenografske bilješke sa sjednice Skupštine Republike Crne Gore od 4. 17. i 24. oktobra 1991*, Titograd, 1991, 168–174. – Branko Kostić: „U raspravi koja je uslijedila javno sam saopštio da kao član Predsjedništva SFRJ neću prihvatiti Haški dokument, makar ga prihvatili predsjednici republika, jer taj dokument briše Jugoslaviju, a ja takvih ovlaštenja po Ustavu SFRJ nemam, sem da pogazim Ustav“ (Branko Kostić, *Da se ne zaboravi*, Filip Višnjić, Beograd, 1996, 39).

⁵⁴ *Stenografske bilješke*, 175–176.

⁵⁵ Nikola Samardžić (24. oktobar 1935, selo Ledenice, okrug Kotor – 25. decembar 2005, Sidnej). Osnovnu školu pohađao je u Herceg Novom, a Srednju pomorsku školu u Kotoru. Završio je Pomorsku školu u Rijeci i Pravni fakultet u Ljubljani. Bio je kapetan duge plovidbe u „Jugoliniji“ iz Dubrovnika. Kada je, u funkciji pripreme za svedočenje protiv Slobodana Miloševića pred haškim Tribunalom, davao iskaz o događajima iz 1991, rekao je da tako dobar posao nije mogao da dobije u Crnoj Gori jer je njegov otac, iako se u Drugom svetskom ratu borio na strani partizana, od 1949. do 1953. robijao na Golom otoku pod optužbom da je staljinista: „Vlasti u Crnoj Gori bile su posebno doktrinarne, pod velikim uticajem Aleksandra Rankovića, tako da nije bilo šanse da dobijem takav posao. U Hrvatskoj im zaista nije bilo važno ko mi je otac, tako da sam mogao da tamo nađem veoma dobar posao“. Krajem 1964. situacija se delimično promenila (Samardžić je u međuvremenu postao i član SKJ) i on je dobio posao u „Jugooceaniji“ iz Kotora, u kojoj je obavljao razne funkcije. Od 1983. bio je i predstavnik Privredne komore Jugoslavije u Australiji, sa kancelarijom u Sidneju. U naknadnom senčenju sopstvene biografije, Samardžić je izjavio da nije želeo da saraduje sa jugoslovenskim konzulatom u Sidneju koji je od njega tražio da dostavlja podatke o hrvatskim iseljenicima, odnosno o „ustašama“: „U stvari, malo je Srba ili Crnogoraca bilo voljno da preuzme dužnost u Australiji jer su se plašili da će ih ustaše likvidirati. To je bilo smešno. Iako je u Australiji bilo mnogo Hrvata koji su legitimno želeli da Hrvatska postane nezavisna, veoma malo njih, ako ih je uopšte i bilo, mogli su se smatrati ustašama. To kolektivno etiketiranje i karakterisanje svih Hrvata kao fašista samo zato što su želeli da Hrvatska postane nezavisna, duboko me je brinulo. Pošto sam iz prve ruke imao priliku da se uverim u ogromne napore koje je Beograd ulagao da bi špijunirao te ljude i uvidim pogrešno razmišljanje koje stoji iza toga, shvatio sam da je Jugoslavija osuđena na propast. Ta paranoja i preterano reagovanje na nepostojeće zavere bili su samo izgovor za one koji su umesto toga zapravo želeli dominaciju Srbije“. Samardžić se 31. decembra 1988. sa porodicom vratio u Crnu Goru, u vreme burnih političkih dešavanja i promene režima. Te događaje takođe je naknadno opisao kao službenje crnogorskih zvaničnika „velikoserpskoj ideji“, iako je u tom režimu 9. maja 1989. postavljen za direktora „Jugooceanije“. Haškim istražiteljima je rekao da je na tu funkciju postavljen isključivo „po želji zaposlenih“. U novom režimu Samardžić je novembra 1989. izabran i za poslanika crnogorske Skupštine „na prvim slobodnim izborima u Crnoj Gori“, kako ih je naknadno opisao (Tribunal: Milošević, dokaz P339, 2. Izjava Nikole Samardžića. Razgovor vođen od 17. do 20. i 23. oktobra 2000). U pitanju su, isto kao i u Srbiji, bili delegatski izbori u jednopartijskom sistemu koje su režimi i Crne Gore i Srbije predstavljali kao prave demokratski izbore, nasuprot višes-

no je evidentno da će sutra lord Karington zahtijevati da svi predsjednici naših republika potpišu ovaj dokument. Neko neće biti zadovoljan rješenjem iz teksta, a mi najmanje. Međutim, drugog izlaza očito nema. Mi treba da prihvatimo ponuđeni papir ako ne želimo da naš crnogorski narod, a takođe i srpski narod u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini uvučemo u mnogo veće nedaće. Pred nama je nemilosrdni građanski rat za kojega očito nijesmo spremni da ga vodimo kako treba. Dobar dio rezervista iz Srbije nije voljan da ratuje, napustio je jedinice JNA. Iz drugih naših republika tamo rezervista ni vojnika praktično nema, sem jedino iz naše Crne Gore. Naša Armija nije u mogućnosti da deblokira svoje garnizone, a prijete nam sankcije Ujedinjenih nacija, sanitarni kordon, oštre ekonomske sankcije i sve ostalo“.⁵⁶

Bulatović je na kraju sednice rekao da su mnogi poslanici „podlegli nacionalnom romantizmu“ i da u Evropi ne treba tražiti neprijatelja. Prihvatio je predlog poslaničkog kluba Narodne stranke da se Skupština ne izjašnjava o haškom dokumentu, a da sav „teret odgovornosti“ podnesu on i Predsedništvo, a Skupština će konkretnu odluku doneti „na bazi onoga što ćemo kasnije uraditi“. Nije, međutim, prihvatio predlog da Crna Gora zatraži odlaganje izjašnjavanje o ponuđenom dokumentu: „Ja vas moram upozoriti da to nema apsolutno nikakve šanse zbog toga što je čitava taktika mirovne konferencije apsolutno ubrzanje konferencije i teško možete da kažete – dajte nam još sedam dana kada dnevno ljudi na brojnim frontovima ginu i kada toliko vapijuće svi skupa tražimo političko razrješenje za današnju krizu“.⁵⁷

Bulatović je jasno rekao da prihvatanjem Karingtonovog plana Crna Gora „postaje nominalno suverena i nezavisna država“, uz ogradu da kaže „nominalno“ jer „ćete vjerovatno već na prvoj informaciji Vlade vidjeti sa kojim se ogromnim problemima susreće ne samo Crna Gora nego i sve ostale države koje su sad proglasile nekakvu svoju suverenost i samostalnost, i da to nije postupak

tranačkim. U julu 1990. Samardžić je izabran za predstavnika Crne Gore u Veću republika Savezne skupštine. Samardžić je govorio engleski, ruski, italijanski i španski jezik, pa je na izričit zahtev Mila Đukanovića izabran za ministra spoljnih poslova Crne Gore. Na toj funkciji bio je od 16. februara 1991. do 31. jula 1992. i potpuno je podržavao i opravdavao službenu politiku Crne Gore. Samardžić je od 8. do 10. oktobra 2002. pred Tribunalom u Hagu svedočio protiv Miloševića i u potpunosti je promenio svoj politički narativ. Rekao je da u istoriji Crne Gore nije bilo „grdnijeg i sramotnijeg čina od napada na Dubrovnik“; taj napad je označio kao „ničim izazvanu sramotnu agresiju na središte hrvatske i sveslovenske civilizacije i kulture“. Optužio je generala Pavla Strugara (komandant Teritorijalne odbrane Crne Gore, u vreme borbi oko Dubrovnika bio je komandant 2. operativne grupe JNA) za kršenje „moralnog kodeksa crnogorstva“. Govorio je i o velikoj ulozi Hrvata iz Hrvatske i Boke koji su davali „neprocjenjiv doprinos razvoju i učvršćenju nezavisne i slobodne države Crne Gore, neizbrisivi pečat razvoju crnogorskog prava i kulture“. Posebno je ostalo upamćeno suđenje od 10. oktobra. Samardžić je u hašku sudnicu tri dana ulazio u invalidskim kolicima, jer su mu zbog šećerne bolesti amputirane obe noge. Milošević je ispitivanje toga dana zaključio pitanjem: „Je l’ znate, gospodine Samardžiću, srpsku narodnu poslovicu ‘u laži su kratke noge’, jeste naučili to još kao dete?“ (Fond za humanitarno pravo. Transkripti suđenja pred MKSJ, 24; dostupno na: <http://www.hlc-rdc.org/Transkripti/Milosevic/Milosevic.html>).

⁵⁶ *Stenografske bilješke*, 192–193.

⁵⁷ *Isto*, 210.

koji se može odmah uraditi, ali da u svakom slučaju sa toga što je najniža baza minimuma, mi možemo ići u neko dalje povezivanje, u neku izgradnju državne zajednice, naravno pod uslovom da se građani Crne Gore oprijedele za takav jedan postupak“.⁵⁸

Bulatović piše da ga je kasno uveče, dok je još uvek trajala sednica Skupštine, hitno zvao Milošević i saopštio mu da je promenio svoj stav i da će sutra, na Plenarnoj sednici u Hagu, odbiti ponuđeni predlog. Predložio je Bulatoviću da i on uradi isto: „Kad sam se pribrao i shvatio šta mi govori, zatražio sam više detalja. Interesovalo me je šta se tako presudno, u međuvremenu, moglo dogoditi da se promijeni odluka za koju sam, još koliko prekuče, bio ubjeđen da je promišljena, hrabra i jedino moguća. Bio sam uskraćen za odgovor. Pozivajući se na nesigurnost linije kojom smo komunicirali, Slobodan mi je rekao da ne treba da znam detalje i da se prema tome ravnam“.⁵⁹

Crna Gora je ostala kod svojih stavova („ostao nam je drag Slobodan Milošević, ali su nam draži bili argumenti i činjenice“).⁶⁰

Na kraju se, nešto posle 11 sati noću, glasalo o stavovima Momira Bulatovića. Risto Vukčević: „Ja mislim da je 25 učesnika u diskusiji veoma podrobno izrazilo mišljenje parlamenta i dalo puno ovlašćenje Predsjedništvu da [...] vodi sutra i dalje razgovore o dokumentu koji je ponuđen. [...] On ima naravno i onih rješenja koja nama ne odgovaraju. Ali, slažem se potpuno da ga je mnogo teže potpisivati nekima drugim sa kojima smo možda danas u izvjesnom sukobi, nego što je to nama. Da li se ovaj predlog prihvata? [...] Protiv je glasalo 16. Da li ima neko uzdržan? Uzdržanih nema. Konstatujem da je većina prihvatila zaključke i da je sjednica završena. (*Sjednica je završena u 23 časa i 15 minuta*)“.⁶¹

U međuvremenu je u 21,45 počela nova sednica „Predsedništva“ Jugoslavije na kojoj se razgovaralo o predlogu lorda Karingtona. U ime „stručne službe“ (nema podataka o tome ko su bili njeni članovi) koja je razmatrala tekst, ton sednici je, potpuno neuobičajeno, u veoma dugom izlaganju, dao Milivoje Maksić.⁶² On je istupio na početku sednice i odmah rekao da je predlog „pora-

⁵⁸ *Isto*, 210–211.

⁵⁹ *Pravila čutanja*, 71.

⁶⁰ *Isto*, 72.

⁶¹ *Stenografske bilješke*, 211–212. – Bulatović u memoarima piše da su izbile „pukotine“ u klubu poslanika vladajuće partije, da je kod pojedinaca došlo do „nagle promjene“ kada ih je Bulatović obavestio o promeni Miloševićevog stava: „Zbrka je nastala kako smo ulazili u noć. Pred samu zoru (valjalo je putovati za Hag tog jutra) i pred javnošću koja je sve pratila bez daha, zatražio sam riječ i predložio Skupštini da odloži izjašnjavanje. Objavio sam da ću ja prihvatiti ponuđeni predlog, a ukoliko Skupština bude smatrala za potrebno, neka glasa o mom postupku nekom drugom prilikom. Kada atmosfera bude pogodnija i informacije izvjesnije. Vidio sam da su svi s olakšanjem prihvatili moj istup“ (*Pravila čutanja*, 72).

⁶² Milivoje Maksić (1928–2003). U diplomatskoj službi od 1. avgusta 1949. godine. Od 1. marta 1951. radio je u 2. sektoru Kontraobaveštajne službe (pri Ministarstvu spoljnih poslova) kao referent za Bugarsku. Kasnije je obavljao brojne diplomatske funkcije (ataše za štampu ambasade SFRJ u Varšavi, pomoćni referent u Koordinacionom odeljenju MIP-a, savetnik u ambasadi u Moskvi, šef odseka u upravi za istraživanje i dokumentaciju, šef odseka za SSSR i Mongoliju u upravi za Istočnu Evropu, načelnik uprave MIP-a za Zapadnu Evropu, ambasador u Varšavi). Za

žavajući i ponižavajući“ i da odstupa od svih elemenata do tada iznesenih na Mirovnoj konferenciji: „Ono što se ovde predlaže, to ne samo da nije nikakva asocijacija, to je ispod nivoa onoga što postoji u odnosima između zemalja Evropske zajednice. To je ispod nivoa svih naših ranijih predloga davanih iz bilo koje republike i od bilo koje ličnosti. U pogledu spoljne politike, to je ispod onoga što mi danas imamo sa nesvrstanim zemljama. Tu nema nikakvog prenošenja od strane samostalnih, nezavisnih republika bilo kojih značajnijih atributa sopstvene suverenosti na jednu zajedničku organizaciju koja bi se zvala asocijacija koja bi bila izraz države. Mislimo da ovaj papir predstavlja potpunu negaciju, nipodaštavanje i ne uzima u obzir sve istorijske, kulturne, ekonomske i sve druge tekovine povezivanja naroda na ovom području ne od 1918. na ovamo, nego i pre toga. Predstavlja nas kao jednu amorfnu masu koja tek sada treba ni od čega da počne, od embrionalnih oblika državne organizacije i nekih slučajnih kontakata zato što su te zemlje susedi. Potpuno se prenebregava entitet Jugoslavije i njenih institucija koje su realni faktor i koje postoje kao istorijska tekovina a ne kao realnost trenutka. To je vojska, federalne i druge institucije države. Prema tome, to je jedan totalni promašaj i on ima svoju određenu funkciju prema nama tako da se mi sada nalazimo, u suštini, pred jednom dilemom da li mi uopšte treba da razgovaramo o nekoj asocijaciji ili mi ovde imamo posla sa jednom apsolutnom atomizacijom jednog jugoslovenskog tkiva koje je povezano hiljadama niti i koje ne može jednim potezom, prostim, da bude uništeno. [...] Mislimo da bi ovaj papir trebalo uzeti na znanje, reći da ima i drugih akcija koje treba sačekati, da naš postupak zahteva da se to razmotri u zemlji, da se napravi pauza u radu Konferencije o Jugoslaviji u Hagu koja se ne prekida niti obustavlja svoj rad i da se što pre krene na razgovore Milošević–Tuđman, uz angažovanje dve supersile i Evropske zajednice kao podređenog faktora u svemu tome, i da se kroz taj susret, jer se oko tog susreta kriju pitanja koja predstavljaju 80% suštine problema, pokuša naći odgovarajuće rešenje. To rešenje treba da diktira ton i da daje karakter i sadržaj svim drugim. [...] Mislim da bi što pre trebalo ići na sastanak ugovoren u Moskvi, Milošević–Tuđman jer se to može pokazati okosnicom rešavanja ključnih problema i da se na taj način tim kanalom neutrališe sve ono što je dolazilo preko mehanizama Evropske zajednice.“⁶³

Jović je odmah rekao da je Crna Gora prihvatila dokument iz Haga: „Sada smo ostali samo mi koji nismo ovde iz Crne Gore“. Potom je rekao da je „veoma uplašen“ od ovog dokumenta jer on ne rešava ni jedan jugoslovenski problem i krizu još više komplikuje. Predložio je da se o dokumentu rasprava vodi u Hagu, uz opasku da „Predsedništvo“ nema ovlašćenja da prihvati „likvidiranje države“. Istovremeno je nagovestio i buduće poteze srpskog rukovod-

zamenika sekretara za inostrane poslove imenovan je oktobra 1988. godine. Nakon ostavke Budimira Lončara bio je, od 12. decembra 1991. do 28. aprila 1992, i vršilac dužnosti „saveznog“ sekretara za inostrane poslove.

⁶³ Tribunal: Stenografske beleške sa 153. sednice Predsedništva SFRJ, 04660849–04660880.

stva – da se rešenje traži u okvirima Ujedinjenih nacija. Predložio je i da se dokument ne prihvati, „ali reći zašto to ne prihvatamo i zbog čega tražimo da se traže novi prilazi i novi koncepti“.⁶⁴

Branko Kostić je zahvalio Joviću i rekao kako je izuzetno zadovoljan njegovim nastupom i stavom. General Kadijević je dokument ocenio kao „smrtovnicu Jugoslavije“, nakon čega će uslediti rat „kome nema kraja na ovom tlu, to bi značilo propast za mnoge narode. To bi bila najveća tragedija za srpski narod, pa, po nekim mojim procenama, najpre bi stradao makedonski narod. Verujem da za narednih godina ni za ime mu se ne bi znalo, a pogotovo ne za državu. [...] Vojna opcija je već na djelu, kao produžena ruka njemačke politike kroz Hrvatsku i mobilizaciju koja je tamo izvršena. Znači, mi imamo posla s njemačkom opcijom i njoj se treba suprotstaviti. Kako? Po meni – politički i vojnički. Ako vojnički ne budemo spremni da branimo, onda smo politički sigurno izgubili. Ako budemo spremni i vojnički da branimo, onda možemo i u pregovorima uspjeti. Ja sam za kombinovani put – i to odmah. [...] Sve odluke koje bi išle dalje ka likvidaciji države i vojske – ja u njima učestvovao ne bih. Ne bih ni na kakav način, a učiniću ono što moji drugovi u Štabu, i šire – u vojsci – budu tražili od mene da učinim. Sve što budemo činili biće u funkciji toga da i svijetu, a i ovoj zemlji, pokažemo da neće moći tako kako misle. Neće moći. Kako mudro politički, vojnički treba raditi – to je sada druga stvar. Ali, između ostalog, pošto je vojnička njemačka opcija već na djelu, ne hrvatska nego njemačka – njoj odmah treba stati na put i treba da narodi ove zemlje koji hoće da se brane od toga kažu da hoće da se brane i postaviti vrlo jasne i tačne zadaće. Prvo, da se u roku – tolikom i tolikom – oslobode sve ove kasarne koje su tamo koncentracioni logori; da se ta vojska koja broji 500 hiljada, mobilisana, u roku do 24 sata najkasnije raspusti ili ćemo mi mobilisati sve što treba mobilisati da bismo se tome suprotstavili, pa redom dalje. Što se nas tiče, mi smo spremni – vojska na svoju odgovornost ili, ako ne ona u cjelini, ona njeni pojedini ljudi da u tom pogledu, svijetu i Jugoslaviji, kažu kako gledaju na te stvari“.⁶⁵

U ratobornoj opciji generala Kadijevića i direktnim pretnjama otkazivanjem poslušnost političkom vrhu, ali i u radikalnim „antifaškim istupima“ srpskih predstavnika naroda na upravo završenoj sednici, što je ujedno i bio većinski stav u srpskom javnom mnjenju, treba tražiti odgovor na pitanje zašto je Milošević odbio Karingtonov plan.

U nastavku sednice svi su podržali Kadijevića. Crvena nit izlaganja bila je da se u Evropi rađa fašizam, da se u Jugoslaviji on ispoljio kao genocid nad srpskim narodom i da se ne sme prihvatiti politika svršenog čina. Branko Kostić je rekao da kao član „Predsedništva“ ne može da podrži dokument koji „znači stavljanje crte preko jedne suverene države za koju je dato mnogo života čak i kad bih imao nalog od moje Skupštine da to uradim“. Govorio je i o zasjedanju crnogorske Skupštine i pokušao da opravda njenu odluku o prihvatanju mirov-

⁶⁴ Isto.

⁶⁵ Isto.

nog plana. Rekao je kako je izjavio da ne može da glasa za prihvatanje haškog dokumenta, ali i da je situacija „u kojoj se nalazimo“ veoma složena, delikatna i teška, posebno pozicija JNA kao oružane, legitimne sile koja treba da stane iza ovih naših odluka: „Moram reći da je državno i političko rukovodstvo Crne Gore, a i Skupština Crne Gore u ovom trenutku, znajući situaciju u kojoj se nalazimo, u izuzetno delikatnoj poziciji. Mi na dubrovačkom frontu imamo oko 25 hiljada angažovanih vojnika, pripadnika JNA sa područja Crne Gore; imamo činjenicu masovnog napuštanja fronta, čak od strane kompletnih jedinica sa teritorije Srbije. Pouzdano znam da je narod Crne Gore moguće mobilisati do maksimuma na dva pitanja: borba za tu Jugoslaviju u onim okvirima i sa onima koji su spremni da se za tu Jugoslaviju bore, borba za zaštitu interesa ugroženog srpskog naroda na području Krajine u Hrvatskoj i, eventualne, ugroženosti srpskog naroda u Hercegovini – naravno, i jedno i drugo pod pretpostavkom da takvu spremnost izraze i drugi; i bez drugih, borba do poslednjeg čoveka za korigovanje granice na Prevlaci i za sticanje uslova da u svakoj varijanti Crna Gora može imati suverenitet kao državna zajednica, uključujući i suverenitet, vlasništvo nad ulazom u Bokokotorski zaliv. Dakle, i bez drugih Crna Gora je spremna do zadnjeg čoveka da se za to bori“.⁶⁶

U prilično konfuznom izlaganju, Kostić je upozorio na mogućnost da svi republički predsednici prihvate haški dokument (što može da znači kako nije znao da je Milošević promenio stav), pa je predložio da Predsedništvo u kompletnom sastavu inicira sastanak sa njima na kome bi ih upozorilo da su obavezni da u ime svojih republika obezbede nesmetano funkcionisanje organa federacije i da učestvuju u postupku ustavno-pravne transformacije Jugoslavije i u realizaciji prava naroda na samoopredeljenje. Jović mu je prilično oštro odgovorio da to „nema veze“ i da to „mi ne možemo da prihvatimo nikako“. Gotovo ultimativno od Kostića je tražio da on u Hagu iznese stavove „Predsedništva“. Kostić je bio iznenađen kada je Jović saopštio da Skupština Srbije dokument iz Haga nije prihvatila ni kao osnov za razgovore: „Ni kao osnov? – Ni kao osnov. – Dobro Boro. Ja do sada nisam znao za stav Srbije. – Nas republike mogu smeniti, ali kada nas smene one neka vide šta će dalje da rade. Ali, mi ne možemo rasturiti državu. To nije naš zadatak. Završili smo. – Zaključujem sjednicu“.⁶⁷

Usledilo je neobično putovanje Momira Bulatovića u Hag. U Beogradu niko nije želeo sa njim da razgovara, uskraćeno mu je mesto u službenom avionu, pa je u Hag otputovao u malom i neudobnom avionu JNA. Prvo su sleteli u Prag; objašnjeno mu je da je zbog „jakog čeonog vetra“ i gubitka goriva prvo moralo da se sleti u Prag: „Iz svega sam shvatio da je zadatak ovog čovjeka bio da me ipak dovede u Hag, ali sa takvim zakašnjenjem da moj dolazak bude bespredmetan. Dobro, moglo je biti i gore“.⁶⁸ Ali, lord Karington je već dobro

⁶⁶ Isto.

⁶⁷ Isto.

⁶⁸ Pravila ćutanja, 74.

upoznao balkanska pravila politike, pa je sačekao dolazak crnogorskog predsednika.

Na dan održavanja Konferencije objavljena je zajednička Deklaracija Evropske zajednice, SAD i Sovjetskog Saveza u kojoj se izražava „potresenost zbog užasavajućeg nasilja“ i upućuje poziv da se konačno pristupi mirnom rešavanju krize u Jugoslaviji: „Pozivamo na prekid neprijateljstva i poštovanje sporazuma o prekidu vatre, motivisani zabrinutošću za sudbinu svih naroda Jugoslavije, za prava svih nacionalnih manjina i za budućnost Balkana kao regiona i Evrope kao celine. Posebno smo uznemireni izveštajima o stalnim napadima na civilne ciljeve od strane elemenata saveznih oružanih snaga i srpskih i hrvatskih neregularnih snaga. Nastavljanje vojnih aktivnosti u Hrvatskoj pretilo da proširi oružane sukobe na druga područja Jugoslavije. [...] Odbacujemo primenu sile za promenu granica bilo unutrašnjih, bilo spoljašnjih. Takve akcije su potpuno neprihvatljive u 1991. u srcu Evrope“.⁶⁹

Pre početka rada Konferencije, na kratkom sastanku svih članova Predsedništva Jugoslavije i predsednika Hrvatske, potpisan je sporazum o bezuslovnom prekidu vatre u Hrvatskoj (inače 10. po redu). Dogovorena je i „hitna deblokada“ kasarni JNA i evakuacija i izvlačenje njenih snaga iz kasarni koje su u blokadi prema dinamici koja će biti utvrđena na tripartitnoj radnoj grupi u Zagrebu. Sporazum su potpisali Branko Kostić i Franjo Tuđman, uz Miloševićevo prisustvo. Tekst je usaglašen uz posredovanje lorda Karingtona, Van den Bruka i Sajrusa Vensa.⁷⁰

Drugo plenarno zasjedanje Mirovne konferencije otvorio je 18. oktobra, u 11 časova, Hans van den Bruk. Prisutne je obavestio o potpisanom sporazumu o prekidu neprijateljstva. B. Kostić: „General Franjo Tuđman je pokušao da interveniše sa nekom ispravkom u tački 2, ali ga je Van den Bruk prekinuo i pozvao Predsedništvo da se povuče i da ozvaniči ove zaključke“.⁷¹

U nastavku je predsedavao lord Karington. Prvi je govorio Milošević i odbacio čak i opšte uslove sporazuma „jer suspenduju ustavni poredak i ukidaju Jugoslaviju kao državu koja kontinuirano postoji već 70 godina“. Prvo je rekao da je Arbitražna komisija trebalo da reši ključna sporna pitanja: ko može da bude subjekt prava na samoopredeljenje, narod ili federalna jedinica; zakonitost secesije sa stanovišta međunarodnog prava i uslovi pod kojima može biti ostvarena; status unutrašnjih ili administrativnih granica i spoljnih ili državnih granica sa stanovišta univerzalnog međunarodnog prava, završnog akta KEBS-a i Pariske povelje: „Očekivali smo da će o tim pitanjima, s obzirom na njihov izrazito stručni karakter, svoje meritorno mišljenje dati tako eminentno sastavljeno telo, čime bi se obezbedilo rešenje koje je ne samo zasnovano na pravu, nego i pravedno. No, dogodilo se ne samo to da je Arbitražna komisija potpuno

⁶⁹ Navedeno prema: *Borba*, 19–20. oktobar 1991, 4.

⁷⁰ Tribunal: Predmet IT-01-42. Pavle Strugar, dokaz D11. – Vens (C. Vance, 1917–2002, državni sekretar za spoljne poslove SAD u vreme administracije predsednika Džimija Kartera), bio je lični izaslanik generalnog sekretara Ujedinjenih nacija.

⁷¹ *Da se ne zaboravi*, 41.

zaobiđena u radu, nego je istovremeno zbog toga propušteno da se u predlaganju rešenja u najvećoj meri osloni na legalitet, kontinuitet, pravičnost i jednaku zaštitu interesa učesnika. Predloženi aranžmani za opšti sporazum o jugoslovenskoj krizi suspenduju važeći ustavni i pravni poredak u Jugoslaviji i propisuju elemente za jedno potpuno novo ustavno uređenje političkog prostora na kojem se nalazi današnja Jugoslavija. Njima se ne samo prekida unutrašnji ustavni kontinuitet Jugoslavije, nego se ukida Jugoslavija kao država koja kontinuirano postoji više od 70 godina. Odluku o ukidanju države ne može doneti jedan međunarodni forum, niti čak vrhovna ustavotvorna vlast u zemlji. Takvu odluku mogu doneti samo oni subjekti koji su svojevremeno stvorili tu državu. Jugoslaviju su stvorili jugoslovenski narodi i odluku o njenom prestanku mogu samo oni doneti na referendumu. Od važećeg ustavnog uređenja zemlje, koje se ovim predlozima u celini ignoriše, uzimaju se jedino postojeće federalne jedinice i njihove granice. A te federalne jedinice formirane su u vreme i neposredno posle Drugog svetskog rata, a njihove granice nikada nisu bile utvrđene ni u jednom pravnom aktu koji bi bio demokratski verifikovan⁷²

Ovoga puta Milošević je uspeo da iznenadi lorda Karingtona. Njihov dijalog zabeležio je Momir Bulatović: „Da li sam Vas dobro shvatio – da se ne slažete sa stavom 1.1 – pod a), b), c) d) i e)? – Da. Moje primedbe su bile opšteg karaktera i upravo sam to i izneo. Nadam se da sam i objasnio zašto. – Izvinite, moram da budem siguran – ne prihvatate stav 1.1.? – Ne. – Hteo bih da Vas podsetim da smo se Vi, gospodin Van den Bruk, gospodin Tuđman i ja sreli 4. oktobra i da smo se dogovorili o principima koji su osnova za ovo što sam izneo“.⁷³

Tuđman i Gligorov su bez razmišljanja prihvatili predlog. Bulatović je takođe uradio isto, uz kraće obrazloženje, a za njim i Alija Izetbegović i Milan Kučan. Branko Kostić je u ime „Predsedništva“ SFRJ u potpunosti odbacio ponuđeni Sporazum, ali ga je posle nekoliko minuta lord Karington prekinuo, jer je Kostić čitao unapred pripremljen govor, a osim toga, to je bio stav samo polovine članova Predsedništva, nakon čega su oni i demonstrativno napustili sednicu.⁷⁴

Dogovoren je nastavak konferencije za 25. oktobar. Po povratku u Beograd, u avionu, razgovaralo se o rezultatima Konferencije. Branko Kostić:

⁷² Navedeno prema: Slobodan Milošević, *Prilog istoriji 20. veka*, Treći milenijum : Udruženje Sloboda, Beograd 2008, 111–112.

⁷³ *Pravila čutanja*, 75–76. – Momir Bulatović piše da je *Politika* objavila stenogram sa sednice koji je bio grubo falsifikovan u nekim bitnim detaljima: „Svi su zaboravili sastanak Ven den Bruka, lorda Karingtona, Miloševića, Tuđmana i Kadijevića od 4. oktobra u tom istom Hagu“ (*Isto*, 81).

⁷⁴ *Pravila čutanja*, 79. – Između lorda Karingtona i Branka Kostića vođen je sledeći dijalog: „Ne možete reći da govorite u ime celog Predsedništva, jer znamo koji su problemi u Predsedništvu. Mislim da bi možda bilo bolje da se, na osnovu ovih predloga, šest republika izjasne, ukoliko Predsedništvo ne može da govori jednim glasom, a mislim da to sada nije moguće. Možda bismo mogli da krenemo dalje na konkretnu situaciju. – Znači li to da mi oduzimate riječ? – Možete da govorite samo u svoje ime, a ne u ime Predsedništva. Možda nije sada oportuno da držite govor pošto je ova konferencija posvećena tome da se napravi dogovor između šest republika“ (*Politika*, 24. oktobar 1991, 7).

„Branko, šta ovo bi Momiru’, bilo je prvo što me je Slobodan Milošević pitao. Rekao mi je da je prethodnog dana, dok su zasijedale dvije skupštine, nekoliko puta pokušavao da uspostavi sa njim telefonsku vezu, ali da nije uspio. Ja sam, zaista, tada još uvek vjerovao da je Bulatovićev istup u Hagu rezultat trenutnog nesnalaženja a ne rezultat potpunog zaokreta u političkom kursu koji je do tada držao. [...] Nijesam ni slutio da bi se Momir Bulatović, preko noći, mogao odreći ideje očuvanja Jugoslavije i njenog kontinuiteta, makar je u startu sačinjavale samo Srbija i Crna Gora. Izrazio sam mišljenje da, uprkos svemu, Bulatovića treba sačuvati jer sam se plašio da bi njegova smjena mogla dovesti do proširenja sukoba i na područje Crne Gore. I njihova procjena je bila ista. Znao sam da će njegov stav u Hagu izazvati burna reagovanja u Crnoj Gori, pored ostalog, i među borcima. Crna Gora je u tom trenutku na Hercegovačko-dubrovačkom ratištu imala oko 28 hiljada pripadnika JNA. Dogovorili smo se da se uzdržimo od izjava i da suzbijemo eventualne pokušaje spontanog organizovanja protestnih skupova, a da se u neposrednom razgovoru sa Bulatovićem pokušamo dogovoriti o merama koje bi neutralisale negativne efekte njegovog prihvatanja haškog dokumenta“.⁷⁵

Srpskoj javnosti sugerisano je da ni organizatori konferencije nisu računali sa „punom saglasnošću“ njenih učesnika. Mediji uopšte nisu izveštavali o ponašanju Momira Bulatovića. Zato je Milošević ponovo dobio gotovo plebiscitarnu podršku, ponekad i od onih od kojih to verovatno ni on sam nije očekivao: Radoslav Stojanović, potpredsednik Izvršnog odbora Demokratske stranke: u pitanju je ultimatum koji se ne može prihvatiti;⁷⁶ Vojislav Šešelj je kratko poručio: „Uspeće srpski narod“; partizanski general Pavle Jakšić je rekao da niko nema pravo na kapitulaciju;⁷⁷ književnik Jovan Radulović je smatrao da bi potpis značio poniženje.⁷⁸

U sličnom tonu govorili su i ekonomisti: svi su, manje-više, bili saglasni da je u pitanju neracionalno rešenje. Jedini je, očekivano, kritičan bio Vuk Drašković. On je upozoravao da je „inadžijska, kratkovida i nemudra politika srpskih čelnika koji su nacionalni interes podređivali prohtevima i zahtevima jedne propale ideologije“ ugrozila ne samo srpski nacionalni interes, već i Srbiju i srpski narod: „Politika koja je Srbiju dovela dovdde, morala bi da abdicira u korist nacionalnog interesa, i to što pre. Srbija bi morala što hitnije da na svoje čelo isturi demokratske ljude koji će joj povratiti ugled, kako sada u već bivšoj Jugoslaviji, tako i u Evropi“.⁷⁹

Istovremeno je Milošević dobijao novu podršku. Kompozitor Enriko Josif: „Snažno, dostojanstveno, istorijsko, nadistorijsko, suštastveno, veliko – NE“.⁸⁰ Lingvista Pavle Ivić: „Rušeći spoljašnje granice oni istovremeno insistiraju na unutrašnjim granicama. Traže da se u svemu odrekujemo komunističkog

⁷⁵ *Da se ne zaboravi*, 47–48.

⁷⁶ *Politika*, 19. oktobar 1991, 8.

⁷⁷ *Isto*.

⁷⁸ *Isto*, 9.

⁷⁹ *Isto*.

⁸⁰ *Politika*, 20. oktobar 1991, 8.

nasleđa, a ne dozvoljavaju da se pomere granice koje su komunisti odredili po svom nahođenju i koje nije potvrdio nijedan međunarodni ugovor, pa čak ni bilo kakav akt bilo kojeg od mnogobrojnih parlamenata u Jugoslaviji. Naš predsednik je taj predlog odbio s razlogom i vrlo argumentovano“.⁸¹

„Predsedništvo“ Jugoslavije raspravljalo je 20. oktobra o prekidu vatre u Hrvatskoj koji je dogovoren u Hagu. Admiral Brovet⁸² je, kao i uvek, za nepoštovanje dogovora optužio Hrvatsku koja je i dalje napadala objekte JNA „u gotovo svim kriznim područjima“. Rekao je i da predsednik Tuđman „znatno uslovljava i odstupa“ od onoga što je dogovoreno u Hagu – bezuslovni prekid vatre i momentalno deblokiranje kasarni. General Petar Gračanin, sekretar za unutrašnje poslove u Markovićevoj vladi, bio je još oštiji – Hrvatska želi da izdejsstvuje povlačenje jedinica JNA „sa celokupnog administrativnog područja Republike Hrvatske“ kako bi „u krvi“ ugušila otpor srpskog naroda: „To bi bio genocid nad srpskim narodom; možda, po našoj oceni, i veći od onog u Drugom svetskom ratu“. Kao i Kadijević, i Gračanin je, prilično autistično, upozoravao na opasnost koja pretila od Nemačke: „Došli smo do podataka da se u Nemačkoj priprema grupa ustaških terorista za izvođenje diverzantsko-terorističkih akcija u Beogradu i šire. Preduzeli smo potrebne mere da se to spreči. Ali, ostaje realna opasnost od ovakvih aktivnosti. U okviru pokušaja destabilizacije Srbije, Makedonije i Crne Gore, što bi predstavljalo i definitivno razbijanje Jugoslavije, aktivno je pružanje iz inostranstva svih oblika podrške i pomoći albanskim separatistima u zemlji. Kalkuliše se sa otvaranjem tzv. južnog fronta i oružanom pobunom albanskih separatista. Eskalacijom krize ta opcija postaje sve realnija“.⁸³

Milivoje Maksić je ponovo dao glavni ideološki ton ovoj sednici: namera međunarodne zajednice jeste da sve ono što simbolizuje Jugoslaviju kao državnu zajednicu i subjekt u međunarodnim odnosima svede na nivo posmatrača; upozorio je „da smo u zabludi“ u pogledu podrške Sovjetskog Saveza („sinoć sam dugo bio sa sovjetskim ambasadorom“) – i službena Moskva smatra da Jugoslavije kao države više nema, ili da je uskoro više neće biti, i da je to „gotova činjenica“ koja se više ne može promeniti: „Verujem da nije trenutak da izravnavamo 'stare račune'. Mnogi će preostati istoriji. Sada je vreme da spasimo šta se može spasiti od Jugoslavije. U tom pogledu, mislim da svako do nas

⁸¹ *Isto*, 9.

⁸² Stanislav Brovet (1930–2007), admiral JNA. Ratnu školu završio je 1980. kada je i unapređen u čin kontra-admirala. Kao odličan vojni analitičar i poznavalac stranih jezika, naročito kineskog, postavljen za načelnika Vojno-obaveštajne agencije (Druge uprave Generalštaba JNA) i tu dužnost obavljao je u periodu od 1984. do 1988. godine. U tom periodu unapređen je u čin vice-admirala. Kada je 1988. general Kadijević postavljen za saveznog sekretara za narodnu odbranu, Brovet je izabran za njegovog zamenika i unapređen u čin admirala. Bio je koordinator između SSNO i državnih institucija (SIV, Skupština i Predsedništvo). Admiral Brovet je penzionisan 1992, a do kraja života živio je u Beogradu.

⁸³ Tribunal: Stenografske beleške sa 154. sednice Predsedništva SFRJ, 03449898–03449958.

mora nadvisiti sebe i sve razloge zbog kojih je do sada imao poziciju u kojoj jeste“.⁸⁴

Jović je predložio novi prilaz – da se narodima koji žele da ostanu u Jugoslaviji to i omogući kako bi se pristupilo izradi novog ustava i koncipiranju nove države: „Sva sporna pitanja koja iz toga proizilaze u pogledu razgraničenja, prihvatamo da se razreše na demokratski način i pod međunarodnom kontrolom. Ako oni neće da prihvate prilaz demokratskog izlaza iz Jugoslavije – ko god hoće – i ostanka Jugoslavije – za one koji neće – onda mi nemamo šta više da razgovaramo. Oni neka izvole, neka dalje razgovaraju sa republikama, pa kad završe te razgovore da ih pitam: kako će to da pretvore u život? Mene stvarno zanima – na koji način oni misle da odluče u Hagu da se država raspadne“.⁸⁵

„Predsedništvo“ je zaključilo i da je Ante Marković na Konferenciji u Hagu istupao mimo svojih ovlašćenja. B. Jović: „Mislim da treba odmah sada javno saopštiti da je predsednik savezne vlade, van svoje kompetencije, istupao protiv jedne legalne institucije Jugoslavije, tražeći nešto što bi praktično značilo stavljanje finansija zemlje pod evropsku kontrolu. Mislim da treba da mu se uputi oštra kritika. U slučaju da se još jednom nešto tako desi, on više ne može biti predsednik Vlade“.⁸⁶

Borisav Jović je posle sednice izjavio da Jugoslavija nije prestala da postoji i da će se „još razgovarati“ o stavu crnogorskog predsednika. Još jednom je optužio Evropu da želi da „rasturi“ Jugoslaviju kako bi ostvarila svoje interese o kojima još uvek ne govori javno: „Neke evropske sile izgubile su dva svetska rata na ovom prostoru. Sada upravo na ovom prostoru pokušavaju da ponište rezultate tih ratova“.⁸⁷

Novi Miloševićev kurs podržali su Smilja Avramov („opravdano ogorčenje srpskog naroda“) i akademik Kosta Mihajlović („pokušaj međunarodnog puča“). Na sličnom kursu bili su i Dragoljub Mićunović i Vojislav Koštunica, čelnici Demokratske stranke. Iako su oštro kritikovali autoritarni Miloševićev režim koji je propustio mnoge situacije da se jugoslovenska kriza reši povoljno po Srbiju i srpski narod, ipak su 20. oktobra u Novom Sadu bili jedinstveni u

⁸⁴ *Isto.*

⁸⁵ *Isto.*

⁸⁶ *Isto.* – Maksić je, međutim, bio protiv toga da se rasprava sa Markovićem vodi preko medija: „On u Hag nije išao u ličnom svojstvu. Da ne pravimo predstave za publiku, domaću i stranu, koja neće imati svog efekta i koja će mnogima ličiti samo kao surevnjivost“ (*Isto*). U saopštenju sa sednice rečeno je da nijedna kasarna JNA nije deblokirana, „već naprotiv“. Saopšteno je da je „Predsedništvo“ uputilo pismo lordu Karingtonu i Van den Bruku u „kome se ukazuje da uspostavljanje mira, na žalost, zavisi isključivo od sprovođenja sporazuma od strane Republike Hrvatske i ponašanja njenih oružanih formacija“. Što se tiče rada konferencije u Hagu tokom 18. oktobra, „Predsedništvo je konstatovalo da je potpredsedniku Predsedništva SFRJ onemogućeno da svoje izlaganje izloži u celini, što je neuobičajen gest u diplomatskoj praksi i što dovodi u pitanje poverenje u nepristrasnost Evropske zajednice“. Osuđeno je i istupanje premijera Markovića u Hagu, jer ono nije „odrazilo načelne stavove Saveznog izvršnog veća koje je ono o predloženom dokumentu u Hagu javno publikovalo“ (Tribunal: Milošević, dokaz D333.39).

⁸⁷ Navedeno prema: *Politika*, 21. oktobar 1991, 1.

oceni da je plan lorda Karingtona „dokument bezakonja“.⁸⁸ Koštunica je upozoravao i da Srbiji pretila opasnost od stvaranja „državica u državi“, a Mićunović je isticao da je konferencija u Hagu „varvarija međunarodno-pravnog karaktera zbog načina na koji se suspenduje suverenitet naroda, slobodna volja i subjektivitet građana da biraju svoju državu i da se izjašnjavaju o njenim oblicima“.⁸⁹

Momir Bulatović je 19. oktobra, na konferenciji za štampu odmah po povratku iz Haga, izjavio da nije potpisao nikakav dokument „zbog toga što nijesmo završili raspravu“. Rekao je da je, „na bazi procjene naše Skupštine“, lično prihvatio tačku 1/1 i 1/2 jer se na taj način stiče „ulaznica“ za dalju raspravu oko same konferencije: „Vjerujem da i predstavnik Srbije, predsjednik republike Slobodan Milošević nije definitivno iznio svoj stav i nije definitivno odbio taj papir, već su njegova zalaganja bila isključivo u smislu davanja nekih povećanih garancija i obrazloženja. Vjerovatno u javnosti postoji značajan stepen nedoumica, ali ja sam duboko ubijeđen da je ono što smo mi uradili zaista zasnovano i utemeljeno u naporima za mirno razrješavanje krize. Ukoliko ne želimo tim putem nego želimo da se angažujemo u daljim vojnim operacijama, onda je za to potrebno nešto mnogo više od samih riječi i držanja govora“.⁹⁰ Isticao je da nisu poremećeni strateški odnosi sa Srbijom: „Između nas i Srbije nema apsolutno nikakvog odstupanja od bilo kakvih strateških ciljeva i interesa. Za sada se samo ne slažemo oko toga kako i na koji način te ciljeve treba ostvariti u datim okolnostima“.⁹¹

Ipak, usledili su jaki pritisci na Crnu Goru. Bulatović je optužen da je izdao Srbiju i pogrdno je nazvan „Momir Haški“. U napade je prvi krenuo Novak Kilibarda, predsjednik Narodne stranke Crne Gore. On je ocenio da je Bulatović izvršio „kapitulaciju pred neprijateljima“ i tražio je da se potpis sa dokumenta odbaci i tako skine ljaga sa Crne Gore i Crnogoraca.⁹²

Prema navodima Dirka Haselmana (Dirk R. Hasselman), ambasadora Holandije u Beogradu, tokom 21. oktobra Milošević i Bulatović imali su sedmočasovni sastanak; pošto nije bilo nikakve izjave za javnost, ambasador je pretpostavio da se „Bulatović nije dao nagovoriti od Miloševića. Stoga se čini da Bulatović i nije učinio sasvim bezazlenu grešku koja se može lako ispraviti“.⁹³ B. Jović: „Pre nekoliko dana, po povratku iz Haga, održali smo sastanak šestorice kod Slobodana Miloševića. Tu je bio i Momir Bulatović. Nismo ga napadali.

⁸⁸ *Isto*, 6.

⁸⁹ *Borba*, 21. oktobar 1991, 4.

⁹⁰ Navedeno prema: *Borba*, 22. oktobar 1991, 3.

⁹¹ *Isto*.

⁹² *Politika*, 21. oktobar 1991, 5. – Narodna stranka je svoje suštinske primedbe na politiku zvanične Crne Gore iznela još početkom septembra 1991. kada je Kilibarda optužio Bulatovića da je interese Crne Gore i srpskog naroda u celini podredio ličnim političkim interesima. Kilibarda je tražio da parlamenti Srbije i Crne Gore odmah priznaju srpske autonomne oblasti u Hrvatskoj, odnosno da donesu odluke o poništavanju unutrašnjih avnojevskih granica, jer se nije smelo dozvoliti da Hrvatska jednog dana kontroliše ulaz u Boku Kotorsku (*Borba*, 9. septembar 1991, 10).

⁹³ Tribunal: Strugar, dokaz P139. Izveštaj Ministarstvu spoljnih poslova Holandije od 23. oktobra 1991.

Pokušali smo da 'zažmurimo', da ne vidimo ništa. Ali nismo mogli sa različitih stanovišta da nađemo isti jezik. Negde pred kraj susreta, rekao sam da nam je uzalud da nastavljamo rad ako Momir ne promeni stav. Njegov je odgovor bio da nije problem u Momiru, nego u nama. 'Oni neće da ratuju za nas, Crnom Gorom oni upravljaju a ne mi'. Nema više ni tolerancije, a kamoli poverenja. Posle sastanka pozvao sam Slobodana kući i rekao mu da sastanci ovakve vrste nemaju više smisla ako Momir ostane na svome".⁹⁴

Milo Đukanović je zaokret crnogorske politike objašnjavao činjenicom da je većinsko raspoloženje u Crnoj Gori da se politička kriza reši mirnim putem. U intervjuu *Pobjedi* od 22. oktobra rekao je da državno rukovodstvo Crne Gore ima pravo na „sopstvenu pamet“, da će se u daljoj politici rukovoditi samo interesima Crne Gore i njenih građana: „Na sreću, taj interes je i danas u dubokoj vezi sa interesima ugroženog srpskog naroda u Hrvatskoj, pa to jeste, a nadam se i biće, najsnažniji ovovremeni zajednički imenitelj naša dva rukovodstva“.

Đukanović je potvrdio i Bulatovićeve navode da je na sastanku sa rukovodstvom Srbije od 14. oktobra postignut dogovor oko zajedničkog nastupa u Hagu: „Bio sam uvjeren da će i njima predložena rješenja, uz izvjesne korekcije, koje je i naš predsjednik iznio, biti prihvatljiva: suverenost republika, uz stvaranje njihovog saveza, ali i mogućnost da se unutar tog saveza ostvaruju čvršće integracije onih koji to žele“. Đukanovićeva osnovna primedba na Karingtonov plan bila je da u njemu nije eksplicitno rečeno da se „granica između Crne Gore i Hrvatske mora korigovati čime bi se stvorili uslovi da Crna Gora bude u punom značenju te riječi suverena država, bez čega, opet, nema ništa od prve i druge tačke dokumenta“.⁹⁵

Usledila je sednica „Predsedništva“ SFRJ od 22. oktobra, iznenađujuće sazvana na inicijativu Vasila Tupurkovskog i Bogića Bogićevića. Namera je bila da se održi sednica Predsedništva u kompletnom sazivu. Otvarajući sednicu, Kostić je rekao kako je o tome Mesića posredno obavestio (preko njegovog kabineta), ali da on ništa nije odgovorio.

Drnovšek je preko svog kabineta poslao zahtev za sporazumnim raskidom radnog odnosa. Bogićević je došao u Beograd (sutrada je nameravao da predsedava sednicom Saveta za zaštitu ustavnog poretka koja bi se bavila pitanjima sporazuma iz Haga o prekidu oružanih sukoba u Hrvatskoj i političko-bezbednosnoj situaciji u Jugoslaviji), pre sednice je razgovarao sa Kostićem i

⁹⁴ *Poslednji dani SFRJ*, 402. – Drugih podataka o ovom sastanku nema, a *Borba* je dva dana kasnije objavila da je iz „dobro obavještenih izvora“ saznala da je Bulatović zaista „punih sedam sati“ bio kod Miloševića (*Borba*, 23. oktobar 1991, 5).

⁹⁵ Politička javnost u Crnoj Gori je i dalje bila u dilemi da li je crnogorski zaokret posledica odstupanja Slobodana Miloševića od zajedničkog dogovora, odnosno njegovog taktiziranja, ili se Crna Gora definitivno okrenula sebi i svojim interesima. Prema „dobro obavještenim izvorima“, bliskim crnogorskom rukovodstvu, „razmišljanja srbijanskog rukovodstva kondenzovala su se u stav da je, što se Srbije tiče, rat završen. Jedini logičan zaključak na crnogorskoj strani mogao je biti – a zašto za Crnu Goru rat ne bi bio završen?“ (*Borba*, 23. oktobar 1991, 5).

rekao mu kako ipak „ne može“ da učestvuje u njenom radu. Jović je to prokomentarisao rečima da u stvari „ne želi“.

Jugoslav Kostić je rako da je to „neprihvatljivo ponašanje“, a Branko Kostić je raspravu o tome zaključio rečima da „sudu naroda i istorije“ treba ostaviti ponašanje pojedinaca u trenutku kada je „na tragičnom ispitu sudbina naroda Jugoslavije“.⁹⁶

Na sednici su utvrđeni stavovi u odnosu na predlog lorda Karingtona. Predlog je polazio od principa da Jugoslavija još uvek postoji jer su nju stvorile Srbija i Crna Gora još 1918. i bez njihove saglasnosti ona se ne može ukinuti. Odluka o transformaciji Jugoslavije može se doneti samo na osnovu volje jugoslovenskih naroda izražene na referendumu – ostvarivanjem prava naroda na samoopredeljenje, posle čega bi usledilo „sporazumno razrešenje otvorenih i spornih pitanja međusobnog razgraničenja, bez nametanja tuđe volje“. Traženo je da se Jugoslavija transformiše u „jugoslovenski demokratsku federaciju ravnopravnih republika, kao i autonomnih zajednica koje su izrazile želju da ostanu u okviru Jugoslavije kao posebne federalne jedinice – sa specijalnim statusom.“⁹⁷

„Predsedništvo“ je donelo i naredbu o široj mobilizaciji „u delu zemlje koji je spreman da ostane u Jugoslaviji, u skladu s operativnim potrebama JNA“. Odluka je obrazložena kršenjem primirja od strane hrvatskih oružanih formacija: „Izvršenjem mobilizacije u neophodnom obimu i primenom političkih, pravnih i ostalih mera koje situacija nalaže, sprečili bismo da se narodima koji su opredeljeni da nastave život u Jugoslaviji – unutrašnjom ili stranom silom – nametnu neprihvatljiva rešenja u pregovorima koji su u toku ili na bojnopolju ako pregovori ne daju rezultate“.⁹⁸

Ovakva odluka donesena je pod pritiskom generala Kadijevića. On je poručio da predlozi iz Haga „vode u katastrofu“ jer se njima definitivno ukidaju i Jugoslavija i JNA, što je za armijski vrh i bio najveći problem. Kadijević je naglasio i da ti predlozi ugrožavaju „jedinstvo i interes“ srpskog naroda „jer se njegovi znatni delovi razdvajaju, dovode u položaj nacionalne manjine i izlažu opasnosti uništenja“. General je još jednom fokusirao Nemačku kao glavnog neprijatelja i Jugoslavije i srpskog naroda, a nije isključio ni vojni sukob evropskih razmera: „Bilo bi potpuno političko slijepilo ne vidjeti ko, pored poznatih unutrašnjih činilaca, stoji iza razbijanja Jugoslavije. Vrlo otvoreno i s naglašenim nestrpljenjem, Njemačka po treći put u ovom vijeku napada na našu zemlju. Sada to čini metodama primjerenim novom vremenu, mada su u upotrebi i metode kojima je fašizam nastupao u Drugom svjetskom ratu. Njemačka se tada koristila tzv. petom kolonom, a sada strategijom posebnog nastupanja i čitavom lepezom specijalnog rata, pripremajući ekonomski, a zatim i vojni nastup. Strategijski ciljevi toga su vrlo jasni i svima poznati. U sadašnjem njemačkom nastupu svi naši narodi već plaćaju danak. Neki će to prije a neki kasnije osjeti-

⁹⁶ Tribunal: Stenografske beleške sa 155. sednice Predsedništva SFRJ, 03449790–03449847.

⁹⁷ Isto.

⁹⁸ Isto.

ti, ali bi srpski i crnogorski narod morali da plate i dodatni račun koji proizilazi i iz revanšističkih namjera suprotne strane za poraze u prethodna dva svjetska rata. [...] Iskustvo govori da je vojnička spremnost za odbranu vitalnih interesa naroda uslov da se mirnim putem dođe do pravednog ishoda, pogotovu ako je suprotna stana u prvi plan već istakla vojnu opciju. Fašizam, po našem uvjerenju, u ma kakvo se ruho maskirao, u konačnom ne može pobijediti. Bez obzira na to što je, zbog poznatih problema u izvršavanju regrutne obaveze, a dijelom i uslijed osipanja kadra do kojeg dolazi pod teretom dramatičnih unutrašnjih previranja, mirnodopski sastav Armije zaneto smanjen, JNA raspolaže velikom vatrenom i borbenom moći. Ona se oslobodila svih ideoloških naslaga. Istovremeno, cjelovito se preobražava iz Armije Jugoslavije, koja nestaje, u Armiju Jugoslavije koja nastaje i koja ima razloga da opstane. [...] Podsjećam da se 1941. raspadom bivše Jugoslavije, za svega nekoliko dana, raspala i njena armija. Istorija se, i tom pogledu, sada ne ponavlja, niti će se ponoviti. Jugoslavija, u obliku u kome je postojala, nestaje, ali se JNA u hodu organizuje u Armiju države koja će biti sačuvana u skladu sa voljom naroda koje žele da žive zajedno u slozi. Po ocjeni Štaba Vrhovne komande, nastupio je čas kada se moraju jasno, odlučno i koordinirano preduzimati adekvatne političke i vojne mjere“.⁹⁹

Jović je iznenađujuće i ne previše biranim rečima naglasio da je JNA inferiorna u odnosu na hrvatske snage „i da je vrlo jasno da o tome moramo strogo voditi računa da ne bismo, bez obzira na tehničku premoć, došli u neugodnu situaciju. Mi imamo određene odluke o delimičnoj mobilizaciji, ali nemamo dovoljnu mobilnost, niti određeni nivo mobilizacije koji je potreban“. Zbog toga je predložio da se zatraži politička podrška od rukovodstva Srbije, Crne Gore i srpskih krajina u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini za veći stepen mobilizacije „da ne bismo došli u poziciju da trpimo poraze“.¹⁰⁰

Na kraju su usvojeni ratoborni predlozi generala Kadijevića: 1) što pre jasno definisati i „praktičnim merama oživotvoriti opredeljenje svih koji su za očuvanje jugoslovenske države od naroda koji to žele“, a uporedo sa tim izvršiti transformaciju JNA u „oružanu snagu Jugoslavije koja će opstati“; 2) u delu zemlje koji je spreman da ostane u Jugoslaviji, „odmah izvršiti mobilizaciju vojnih obveznika i jedinica u skladu sa operativnim potrebama JNA“ kako bi se sprečilo da se narodima „koji su opredeljeni da nastave život u Jugoslaviji unutrašnjom ili stranom silom nametnu neprihvatljiva rešenja u pregovorima koji su u toku ili na bojnopolju ako pregovori ne daju rezultate“; 3) oružane snage SFRJ dosledno će sprovesti kompletnu odluku donesenu u Hagu 18. oktobra; ako hrvatska strana „nastavi da izigrava preuzete obaveze, preduzeti odlučna dejstva svim raspoloživim sredstvima i ne zaustavljati ih dok se ne obezbedi deblokada svih kasarni JNA, kao i efikasna zaštita srpskog naroda u Hrvatskoj“.¹⁰¹

⁹⁹ *Isto.*

¹⁰⁰ *Isto.*

¹⁰¹ Tribunal: Milošević, dokaz D333.40.

Branko Kostić je posle sednice, u specijalnoj izjavi za *Politiku*, rekao da je iznenađen stavom Momira Bulatovića. Ako je u pitanju nesporazum, ili jezičke nedorečenosti u izjavama i interpretacijama izjava „izgladiće se“; ako je reč o promeni političkog stava, on se tom stavu neće povinovati ni kao čovek ni kao predstavnik Crne Gore u „Predsedništvu“ Jugoslavije: „U pitanju je velika odgovornost pred istorijom i pred narodom“.¹⁰²

Momir Bulatović nije popuštao. Naprotiv. U direktnoj komunikaciji sa slušaocima Radija Crne Gore 23. oktobra, rekao je da Kostićeva izjava nije toliko značajna da može da poremeti bilo kakav odnos političkih snaga u Crnoj Gori i da „nije loše da imamo različita mišljenja“. Rekao je i da je na proširenoj sednici Predsedništva Crne Gore (u čijem radu je učestvovalo „Predsedništvo Skupštine i jedan dio Vlade“) održanoj 22. oktobra, otvoreno razgovarano o svim mogućim opcijama i da niko „u ovom personalnom sastavu Crne Gore“ ne stavlja u prvi plan svoju sudbinu niti svoj lični interes. Izjavio je i da ne postoji „lični rascjep“ između njega i Miloševića.¹⁰³

Dalje je Bulatović govorio da nije lord Karington razbio Jugoslaviju, već da se konferencija održava jer u Jugoslaviji besni građanski rat koji se mora prekinuti; Haška deklaracija napisana je diplomatskom mudrošću; Crna Gora ima više dobrovoljaca nego sva Srbija: „Kad bi Srbija imala ovakav odziv rezervista kao u Crnoj Gori, imala bi i ogromnu snagu. Ozbiljno će se porazmisliti oko toga da li Crnogorci treba da idu na front umjesto dezertera iz Srbije. Ako treba zaustaviti rat, Crna Gora je prva u tome, a pokušaćemo sve da naša mladost ne gine uzaludno na ratištima bez potrebe“.¹⁰⁴

Usledili su novi pritisci na Crnu Goru. General Kadijević je naredio da se dve veće jedinice iz Danilovgrada prebace na severni deo ratišta u Hrvatskoj, na prostor Banije. Na tom području vođene su teške borbe posle kojih je usledio masovni odlazak rezervista iz Srbije, što je stvorilo veliku borbenu prazninu. Zato je Kadijević crnogorskim rezervistima naredio usiljeni i krajnje neizvestan marš. Crnogorski rezervisti su i inače prelazili svoj tegobni put. Odziv na opštu mobilizaciju bio je, u skladu sa vekovnom tradicijom i željom da se pomogne braći po krvi, masovan. Ali, odmah je usledilo bolno suočavanje sa nedefinisanim ratnim ciljevima, sa više nego lošom komandom od strane starog oficirskog kora JNA i masovnim dezerterstvom „braće po oružju“ iz Srbije. Nedisциплиna je dovela do razorne pljačke na dubrovačkom ratištu (posebno su ostala upamćene pljačke Cavtata i aerodroma Ćilipi), od čega se službena Srbija odmah distancirala. Sve je to dramatično iskomplikovalo položaj crnogorskog rukovodstva.

Naređenje generala Kadijevića bila je kap koja je prelila čašu crnogorskog strpljenja. Bulatović je tražio da se odustane od toga, otvoreno je rekao da je na delu „krvava igra smrti“ – da se žrtvuje deo crnogorskih jedinica kako bi

¹⁰² *Politika*, 23. oktobar 1991, 1.

¹⁰³ *Politika*, 24. oktobar 1991, 1 i 20.

¹⁰⁴ Navedeno prema: *Borba*, 24. oktobar 1991, 9. – Ovaj deo Bulatovićevog izlaganja *Politika* nije prenela.

ostale požurilo u osvetu prema Hrvatima. Kadijević je Bulatoviću cinično saopštio da može „svoje momke“ da pozove da dezertiraju, pa će videti šta će doživeti.¹⁰⁵

Kada su u Crnoj Gori počeli uznemirujući protesti roditelja i rodbine vojnih obveznika koji su upućivani u Hrvatsku, Predsedništvo Crne Gore je 24. oktobra konstatovalo da od Vrhovne komande Oružanih snaga nije dobijen nikakav odgovor na zahtev da se dve jedinice JNA popunjene rezervistima iz Crne Gore vrata sa ratišta u Hrvatskoj. Zbog toga je Predsedništvo uputilo javni poziv starešinama i vojnicima ove dve jedinice (1.031 vojni obveznik) „koji dobrovoljno ne žele da ostanu na tom dijelu ratišta da se, organizovano i u vojničkom poretku vrata u kasarne iz kojih su otišli“.¹⁰⁶ To je izazvalo pravi šok kod mnogih, oficiri su govorili o „izdaji“ crnogorskog rukovodstva, deo rezervista je pevao: „Ko se vrati sa Banije, Crnogorac više nije“. Ali, vremenom je sve veći broj rezervista poslušao Bulatovića (polovina se odmah vratila).¹⁰⁷

Lord Karington je potom 23. oktobra ponudio novi predlog o budućnosti jugoslovenske države – *Ugovorne odredbe za konvenciju*. U pitanju je bio inovirani tekst prethodne deklaracije. Ostao je predlog o saradnji između „suverenih i nezavisnih republika“ i predlog o carinskoj uniji, ali se sada predviđala mogućnost da ona preraste i u snažniju ekonomsku integraciju. „Specijalni status“ autonomije predviđao se i dalje za područje gde „nacionalne i etničke grupe čine većinu“, ali je izostavljena odredba o važenju specijalnog statusa posebno za Srbe u Hrvatskoj – to načelo postalo je sada univerzalno. Nije više bilo zahteva da republike vrata ustavne odredbe koje su za autonomne pokrajine važile do 1. januara 1990. godine. To je bio ustupak Srbiji, jer se ta odredba jedino mogla odnositi na Vojvodinu i Kosovo.¹⁰⁸

O ovom dokumentu srpska Skupština raspravljala je 24. oktobra na zatvorenoj sednici, i ponovo dala punu podršku Miloševiću. Ocenjeno je da stavovi Haškog dokumenta predstavljaju presedan u međunarodnom pravu.¹⁰⁹

O novom predlogu lorda Karingtona, „Predsedništvo“ Jugoslavije razgovaralo je 24. oktobra, i to „na slepo“, na osnovu pisanja medija jer, kao i u prethodnom slučaju, iz Haga ništa službeno nije stiglo na adresu „Predsedništva“.

¹⁰⁵ *Pravila ćutanja*, 60.

¹⁰⁶ Navedeno prema: *Borba*, 25. oktobar 1991, 5.

¹⁰⁷ Branko Kostić: „Pozadina svega što je prethodilo ovom činu ni danas mi nije poznata. Priče koje sam kasnije čuo od naših boraca sa Banije, o dolasku delegacije iz Crne Gore kod njih, nijesu za ovu knjigu. Pomenuću samo to da su u četvoročlanoj delegaciji koja je donijela poziv Predsjedništva Republike Crne Gore bili trojica roditelja čiji su sinovi bili na Baniji. Ali, sinovi su se pokazali bolji od očeva. Odbili su da se odazovu pozivu za napuštanje fronta. Ostali su na Baniji sa svojom jedinicom. Zbog njihovog visokog moralnog čina i pominjem ovaj detalj a ne zbog onih koji su donijeli ovaj poziv. Gledano sa ove distance, odluka Predsjedništva Crne Gore da uputi poziv našim borcima da se sa Banije vrata u Crnu Goru ne treba da iznenađuje. Ali, u trenutku kada je do te odluke došlo, ona je za mene bilo kompletno iznenađenje i tek tada sam osjetio da Bulatovićeva odluka o prihvatanju Haškog dokumenta nije rezultat njegove brzopleposti, nego politički promišljenog čina“ (*Da se ne zaboravi*, 59).

¹⁰⁸ Integralni tekst dokumenta u: *Borba*, 31. oktobar 1991, 10–11.

¹⁰⁹ *Borba*, 26–27. oktobar 1991, 1 i 7.

Britanski diplomata je dan ranije pisao Mesiću i Kostiću i pozvao ih da dođu u Hag. Predsedništvo je Konferenciji moglo da prisustvuje samo u kompletnom sastavu. Mesić je, preko kabineta, pozvan na sednicu; odgovorio je da će on ići u Hag a od saveznih organa je tražio avion za putovanje; Tupurkovski je bio u Nemačkoj, na jednom skupu ekonomista, Bogićević u Sarajevu, a sa Drnovšekom nije uspostavljen kontakt.¹¹⁰

Maksić je predložio da se traži odlaganje i „kupi vreme“ kako bi se, eventualno, ostvarila bolja pregovaračka pozicija („pa, konferencija o Kambodži, koja je juče tek završila zajedničkim dokumentom, traje tri godine i jedan mesec; sa Austrijom deset godina, a bila je poražena zemlja kojoj se mogao nametnutu odnos, šta ima, kapitulirala bi i tačka; sa Nemicima 45 godina i nije se došlo do mirovnog ugovora nego do nečeg drugog“). Kostić je predložio da Jović pokuša da ostvari kontakt sa Gligorovim i Izetbegovićem, ali je on to odbio: „To me uopšte ne zanima“.¹¹¹

Pošto od lorda Karingtona nije dobilo izmenjeni tekst predloga, „Predsedništvo“ nije moglo da utvrdi svoju platformu za treći Plenarni sastanak Konferencije o Jugoslaviji. Dogovoreno je da mu se uputi pismo u kome će se „ukazati“ kako Hrvatska nije izvršila svoju obavezu o deblokadi kasarni: „Dosledno i neodložno izvršavanje te obaveze, kao i prekid vatre i uspostavljanje stabilnog primirja, predstavljaju nezaobilazan uslov za naše dalje angažovanje na Konferenciji i za traženje mirnog rešenja jugoslovenske krize“.¹¹²

Skupština Crne Gore je na 6. vanrednoj sednici održanoj 24. oktobra (sednica je završena u 04,40 sati 25. oktobra) u potpunosti podržala Bulatovića, uprkos očekivanjima iz Beograda. Ta očekivanja izrazila je i Televizija Beograd, koja je direktno prenosila zasedanje Skupštine Crne Gore, dok je o sednici Skupštine Srbije pročitano samo kratko saopštenje. Očekivalo se da će se pred „licem javnosti“ uživo odigrati pad jedne politike.

Crna Gora je bila dodatno opterećena i referendumom koji je raspisala Skupština muslimanskog nacionalnog vijeća o autonomiji Sandžaka, o čemu se u Beogradu nije vodilo računa. Vladajuća Demokratska partija socijalista u

¹¹⁰ Tribunal: Stenografske beleške sa 156. sednice Predsedništva SFRJ, 04663197–04663215.

¹¹¹ *Isto*. – Jović nije imao previše poverenja u Maksića. U belešci za 26. oktobar u svom dnevniku piše: „Neki dan sam dugo razgovarao s Maksićem, kako da promenimo naše ambasadore u OUN i KEBS-u, gde su ljudi iz otcepljenih republika, ako ne možemo u SSIP-u saveznog sekretara. Sve Maksićeve analize dovele su do toga da ne diramo ništa. Pitanje je s koje je on strane. Užasno je plašljiv. Misli da nas Evropa može pojesti za doručak, a da se ne zagrene. Vara se“ (*Poslednji dani SFRJ*, 404). Istovremeno je Branko Kostić 26. oktobra, „po dogovoru“, od Budimira Lončara tražio da podnese ostavku: „On je odbio. Veoma nam smeta. Zatražio sam od službe analizu šta bismo mogli učiniti“ (*Isto*).

¹¹² Tribunal: Stenografske beleške sa 156. sednice Predsedništva SFRJ, 04663197–04663215. – Na ovoj sednici odbijen je zahtev Televizije Beograd da se dostave podaci o ličnim dohocima i drugim primanjima pojedinih članova „Predsedništva“. BORISAV JOVIĆ: „Ovo su tračevi koji će se voditi. Jednostavno, nije dostojanstveno da takve podatke dajemo. Traže dnevnice, službena putovanja, plate Tupurkovskog, Mesića, Bogićevića. Mi kao da nemamo druga posla“ (*Isto*).

potpunosti je podržala nastup delegacije Crne Gore na konferenciji u Hagu i zaključila da se ona ponašala u skladu sa „utvrđenim opredjeljenjima Skupštine i procjenjivanjem okolnosti, a polazeći od interesa građana i republike Crne Gore“.¹¹³

Milo Đukanović je rekao da je netačno da Hag ukida Jugoslaviju, da je njeno razdruživanje počelo „kad, možda, mnogi nijesu ni znali gdje je Hag“; Mirovna konferencija pokušava da se „međusobnom istrebljenju stane na kraj“ i predviđa Jugoslaviju, „doduše kao labav savez, ali i to je više od onoga što danas imamo“; između sigurnog rata i hipotetičkog mira treba odabrati ovo drugo jer „neki nijesu spremni da svoje živote izlože neizvjesnosti rata“ pa je pitao da li Crna Gora treba da ispravlja sve nepravde sveta; crnogorski premijer je „opomenuo one ratne huškače koji iz udobnih fotelja pozivaju na rat“ i pitao ih zašto ih „ratni zanos“ nije povukao u neku od dobrovoljačkih jedinica; specijalni status za Srbe u Hrvatskoj jeste najviša moguća autonomija u ovom trenutku, a ako hrvatska vlast „iznevjeri – opet ćemo ratovati, nadam se uspješnije nego do sada“. Na kraju je rekao da Crna Gora nije izdala srpske interese i JNA: „Mora JNA znati da kada jedinice iz Crne Gore odvede izvan republike, bez obavještenja republičke vlasti, da tu vlast pred vlastitim narodom čini neodgovornom“.¹¹⁴

Đukanoviću je replicirao Mitar Čvorović – državni vrh Crne Gore nije na ovoj sednici dobio većinsku podršku Parlamenta; haški dokument onemogućava federaciju srpskih zemalja; smatrao je da stavovi „Predsedništva“ Jugoslavije da samo jugoslovenski narodi imaju pravo da određuju granice novih država koje će ostati na teritoriji današnje Jugoslavije treba da budu obavezujući za Crnu Goru: „Hrvatska ima problem granica i ona se ne može odvojiti sve dok srpski narod ne dobije ono što zaslužuje jer ovo su administrativne granice ove sadašnje Jugoslavije i niko nema pravo prema tim granicama da određuje nijednom narodu, pa ni srpskom narodu koji živi u Hrvatskoj, da ostane u suverenoj i nezavisnoj NDH-aziji. Nikada se on više odatle ne može iščupati bez obzira šta nam nudi Haški dokument i kakve nam šarene laži priča lord Karington. Kakva autonomija i kakvi specijalni statusi. Ponovite se genocid jer su Hrvati jednom imali endehaziju i jednom su nas poubijali onako kako su nas poubijali. Kaže predsjednik da se ratu možemo uvijek vratiti. Pa molim vas, pod kakvim uslovima ćemo onda voditi taj rat? Mi da smo ovaj rat povelili onda kada je Narodna stranka predlagala u maju i junu ove godine, pa taj rat bi odavno bio završen“.¹¹⁵

Momir Bulatović je prvo govorio o onome što je „podiglo temperaturu“ i sukob sa Miloševićem sveo na nesporazum – on jeste prihvatio opšta načela dokumenta lorda Karingtona, ali uz ozbiljne rezerve; Milošević nije, ali je rekao

¹¹³ *Stenografske bilješke*, 217.

¹¹⁴ U *Stenografskim bilješkama* koje su dostavljene Tribunalu u Hagu, nedostaju stranice 278 do 282 na kojima je zabeleženo Đukanovićevo izlaganje, pa ga navodimo prema: *Borba*, 26–27. oktobar 1991, 7.

¹¹⁵ *Stenografske bilješke*, 283–284.

(„po stenogramu“) da nije spreman za detaljnu diskusiju: „E sada, budući da su rezerve potpuno iste, zapitaću vas odakle elementi i razlozi za toliko velike, velike emocije i tako silne riječi.“¹¹⁶ Još jednom se pozvao na dokument koji su 4. oktobra u Hagu potpisali Milošević i Tuđman i u kome je stajalo da će se priznati nezavisnost onim republikama koje to budu želele na kraju pregovaračkog procesa i branio je autoritet crnogorskog rukovodstva: „Ako je kriterijum dobre vlasti u Crnoj Gori i od naroda prihvaćene vlasti – poslušnost i apsolutna identičnost sa onim što dolazi iz Beograda, onda ovom narodu ne treba vlast, ovom narodu ne trebaju izbori.“¹¹⁷

Bulatović je na kraju rekao da je državno rukovodstvo bilo motivisano i vođeno odgovornošću pred svojim narodom, i da to nije nikakva izdaja srpstva: „To je, u stvari, jedna viteška i časna ponuda da se onako složno, kao što i treba da bude shodno moćima i veličini, učestvuje u odbrani svih ugroženih, poniženih i napadnutih, ne samo Srba, nego se bojim da će uskoro trebati i ostalih. [...] Ja ću vas pitati šta je gore, da li kad političari vode ratnike ili kad generali vode politiku? A mislim da je najgore kada se i jedno i drugo dešava istovremeno. Mislim da smo upravo u takvoj situaciji. I ono što je motivisalo državno rukovodstvo Crne Gore, ono što je motivisalo Predsjedništvo, ova odluka koju smo donijeli, vjerujte da nam je veoma, veoma teško pala. Ali, po svim razlozima i ubjeđenjima koji se, naravno, ne mogu iznositi i ne treba da idu u javnost, mi smo tako morali da uradimo.“¹¹⁸

Crnogorsko rukovodstvo podršku jedino nije dobilo od šest poslanika Narodne stranke. Skupština je na kraju zaključila da se „sveukupna jugoslovenska kriza“ mora razrešiti na miran i demokratski način. Bulatović je obavezan da uloži „maksimum napora“ kako bi se primedbe koje su se „čule“ na dva skupštinska zasedanja ugradile u ponuđeni dokument lorda Karingtona, vodeći pre svega računa o interesima građana Crne Gore, Republike Crne Gore, „crnogorskog i svih drugih naroda“. Rečeno je i da je „neotuđivo pravo naroda“ da samostalno odlučuju o svojoj sudbini, „a posebno onih naroda koji su protiv jednostranog ukidanja Jugoslavije i koji izražavaju interes za njeno očuvanje“. To su bili temeljni principi iza kojih je stajala Skupština Crne Gore. Zanimljivo je da su ove odluke dostavljene Saboru Hrvatske.¹¹⁹ To bi trebalo da znači da Crna Gora nije odustala od separatnih pregovora sa Hrvatskom.¹²⁰

Momir Bulatović ne piše ništa pouzdano o tome zašto je Milošević iznenada promenio stav i odustao od dogovora u vezi sa Karingtonovim planom. Pretpostavlja da je to toga došlo zbog snažnog protivljenja vrha JNA, koji je čak

¹¹⁶ *Isto*, 287.

¹¹⁷ *Isto*, 289.

¹¹⁸ *Isto*, 291–292.

¹¹⁹ Tribunal: Milošević: dokaz P338.8.

¹²⁰ O ratnim ciljevima Crne Gore i pregovorima sa Hrvatskom oko Prevlake videti: *Stenografske bilješke*, 46; Tribunal: Milošević, dokaz P338.5; Tribunal: Strugar, dokaz P20.6 i M. Bulatović, *Pravila čutanja*, 57 i 80.

bio spreman i na državni udar u Srbiji i smenjivanje Miloševića.¹²¹ Koliko u tome ima istine a koliko namere da se opravda postupak predsednika Srbije ili namera Crne Gore da proglasi svoju državnu nezavisnost i sklopi separatan mir sa Hrvatskom, nije moguće za sada utvrditi. Ipak, Bulatović je potpuno jasan u oceni da je u pitanju bila „kardinalna greška“, jer je Srbija okarakterisana kao strana koja ne želi mirno rešenje i jedina koja je protiv opšteg sporazuma: „U teškim godinama koje su slijedile, ovaj pečat je stalno obnavljan“.¹²²

I hrvatski političar Mario Nobile potpuno je jasan u oceni da je Miloševićovo odbijanje Karingtonovog izvornog plana znatno pomoglo nezavidnoj poziciji Hrvatske, posebno predsedniku Tuđmanu koji je u međunarodnoj zajednici sve češće optuživan da je spreman da učestvuje u podeli Bosne: „Nakon što je Milošević odbio prihvatiti zaključke Haške konferencije, a isto je učinilo i vodstvo krajiških Srba u vezi s prihvaćanjem propozicija međunarodnog priznavanja, Hrvatska je imala sreću da Srbi u 'Krajini' nisu htjeli ni specijalni status de facto države u državi [...] tako da su i mogući pritisci na Hrvatsku u tom smislu otpali“.¹²³

¹²¹ U dostupnim izvorima prvog reda nema ni sugestija o eventualnom sastanku Miloševića sa vojnim vrhom. Ipak, Bulatović piše sledeće: „Planiran da bude dio političke rutine, sastanak se izrodio u potpunu suprotnost. Promjenio je političku scenu do neprepoznatljivosti. Pošto je tako neočekivano dobio na političkom značaju zaključan je ispod svih državnih ili vojnih tajni. To nije urađeno formalnim pečatom, nego ponašanjem samih učesnika skupa. Godinama sam od njih pokušavao da saznam konkretne stvari vezane uz njegov tok, ne bih li, makar sa zakašnjenjem, izvršio neophodnu i punu rekonstrukciju događaja. Čak i to je išlo veoma teško. Učesnici ovog sastanka nerado su ga prizivali u sjećanje. Nisu poricali šta se na njemu dešavalo ali su neodređeno okrivljivali neke druge, ili se pozivali na trenutne ratne prilike u kojima su odlučivali. [...] Slobodan Milošević, sasvim očigledno, nije sebi mogao dopustiti bilo kakav sukob sa JNA. Problemi njegove države su bili enormni. Politički je bio izložen sve jačem uticaju opozicije, sve je više bilo izbjeglica i sve neizvjesnija sudbina Srba u Hrvatskoj i BiH. Ekonomska situacija je bila veoma teška, a vojska je tražila sve više i više“ (*Pravila čutanja*, 85). Momčilo Krajišnik je 18. aprila 2016, u televizijskoj emisiji „Ćirilica“ (TV Happy), rekao da su presudnu ulogu na promenu Miloševićeve odluke imali stavovi rukovodstva Srba iz Bosne i Hercegovine koje su mu, na posebnom sastanku, izložili Krajišnik, Radovan Karadžić i Nikola Koljević (<https://www.youtube.com/watch?v=5cRbxLuLg6w>). Taj sastanak mogao je da se održi samo posle Miloševićevog povratka iz Moskve.

¹²² *Pravila čutanja*, 86.

¹²³ Navedeno prema: Zdenko Radelić, Davor Marijan, Nikica Barić, Albert Bing, Dražen Živić, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, Hrvatski institut za povijest: Školska knjiga, Zagreb 2006, 317.